

LATVIJAS MĀKSLAS AKADEMIJA
ART ACADEMY OF LATVIA

GUNDEGA GAILĪTE

**LATVIEŠU KARIKATŪRAS VĒSTURE
UN TĀS LOMA NACIONĀLĀS
IDENTITĀTES ATTĪSTĪBĀ**

(No pirmsākumiem līdz 1920. gadam)

Promocijas darba kopsavilkums

zinātņu doktora (*Ph. D.*) grāda iegūšanai nozarē
“Mūzika, vizuālā māksla un arhitektūra” Apakšnozare:
Mākslas zinātne

**THE HISTORY OF LATVIAN CARICATURE
ART**

**AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT
OF NATIONAL IDENTITY**

(from the Beginnings to 1920)

Summary of the Doctoral Thesis for a PhD degree
in “Music, visual arts, and architecture”

Zinātniskais vadītājs/Scientific Supervisor

Dr. art. Stella Pelše

Rīga 2022

Darba forma: disertācija Mūzika, Vizuālās mākslas un arhitektūra, apakšnozare: Mākslas zinātne
Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Mākslas akadēmijā laikā no 2002. gada līdz 2022. gadam. Darbs sastāv no ievada, trijām daļām, secinājumiem un nobeiguma, avotu un literatūras saraksta, 4 pielikumiem.

Darba zinātniskā vadītāja: Dr.art. Stella Pelše

Darba recenzenti:

1. Dr.art. Natālija Jevsejeva, Latvijas Nacionālais mākslas muzejs
2. Dr.art. Baiba Vanaga, Rundāles pils muzejs
3. Dr.art. Deniss Hanovs, Latvijas Mākslas akadēmija; Rīgas Stradiņa universitāte

Promocijas darba aizstāvēšana notiks 2022. gada 25. novembrī plkst. 12:00 Latvijas Mākslas akadēmijas promocijas padomes atklātā sēdē Rīgā, Kalpaka blv.13
Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Mākslas akadēmijas bibliotēkā Rīgā, Kalpaka bulvārī 13.

LMA promocijas padomes priekšsēdētāja: Dr.art. Kristiāna Ābele

Promocijas padomes sekretāre: Dr.art. Daina Lāce

ISBN 978-9934-541-94-0

ANOTĀCIJA

Promocijas darba mērķis ir sistematizēt un izvērtēt latviešu karikatūras vēstures mantojumu no pirmsākumiem līdz 1920. gadam. Darbā karikatūras apskatītas gan kā māksliniecisks fenomens, gan sabiedrisko norišu katalizators nācijas emancipācijas izšķirošajā periodā. Izvirzītā hipotēze – karikatūras bija nozīmīgs latviešu nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors, vienlaikus vērojama nacionālās identitātes ietekme uz karikatūras attīstību.

Sniegts termina “karikatūra” skaidrojums, piedāvāta tipoloģija, raksturota karikatūras specifika. Latviešu karikatūras vēstures apskats iedalīts četros periodos, secīgās apakšnodaļās izvērtēti nozīmīgākie karikatūru avoti un karikatūristu darbība (tēmu loks, rokrakstu specifika, stilistika). Noslēdzošā daļa veltīta latviešu nacionālās identitātes veidošanās un attīstības problemātikai, pamatojot starpdisciplinārās pieejas nozīmīgākos aspektus. Apskatīti latviskuma vizualizācijas aizsākumi, latvieša un cittautiešu reprezentācijas karikatūrās.

Atslēgvārdi: Latvijas vēsture, preses attīstība, grafika, karikatūra, nacionālā identitāte (NI), Savējais/Svešais.

SATURS

Anotācija	3
Pētījuma aktualitāte, mērķis, uzdevumi, metodes un struktūra	7
Promocijas pētījuma izklāsts	
Karikatūras specifika un kultūrvēsturiskais konteksts	16
Latviešu karikatūras vēsture (<i>no pirmsākumiem līdz 1920. gadam</i>)	17
Karikatūras loma latviešu nacionālās identitātes veidošanās un attīstības gaitā	32
Nobeigums	39
Summary of Doctorial Thesis	43
Pētījuma aprobācija / Dissemination of the research results	85

PĒTĪJUMA AKTUALITĀTE, MĒRĶIS, UZDEVUMI, METODES UN STRUKTŪRA

Tēmas aktualitāte

Promocijas darba tēmas izvēli noteica apstākļi, ka karikatūristu pienesums – artefaktu daudzveidība un mākslinieciskais līmenis, pašattīstība, saikne ar citām Eiropas mākslas skolām u. c. aspekti – nozares attīstības kontekstā līdz šim nav sistemātiski pētīti. Nereti karikatūras visprecīzāk izgaismo kādu notikumu vai personas būtību, tāpēc tās izmanto aktualitāšu atspoguļojumam presē vai vēstures grāmatās. Izvēlētais laika posms zīmīgs ar nacionālās kultūras modernizācijas procesu, kurā darbojās latviešu profesionālās tēlotājmākslas pirmās paaudzes.

Karikatūras vēsture ir cieši saistīta ar kopējo mākslas attīstību, vēsturiskajiem notikumiem, pastāvošo ideoloģiju, politiskajiem, etnopsiholoģiskajiem, sociālekonomiskajiem, tehnoloģiskajiem u. c. apstākļiem. Karikatūrās sastopamie simboli un zīmes bija saprotami komunikācijas kodi, līdz ar to šis darbs var ieinteresēt ne tikai mākslas zinātniekus un vēsturniekus, bet arī preses vēstures, nacionālās identitātes (turpmāk NI), socioloģijas, antropoloģijas, politoloģijas u. c. jomu pētniekus.

Promocijas darbā karikatūras izceltas kā: 1) svarīga latviešu tēlotājmākslas sastāvdaļa; 2) nozīmīgas politiskās, sociālās, ekonomiskās un kultūras dzīves atspoguļotājas; 3) operatīvākais un demokrātiskākais tēlotājmākslas veids, kas sekmēja sabiedriskās domas attīstību un noteica preses izdevumu popularitāti; 4) svarīgs latviešu NI attīstības faktors.

Karikatūras joprojām ieņem svarīgu vietu masu medijos, jo arī NI faktora aktualitāte nav mazinājusies.

Pētījuma mērķis un uzdevumi

Pētījuma **mērķis** – sistematizēt un izvērtēt latviešu karikatūras vēsturi no pirmsākumiem līdz 1920. gadam.

Lai sasniegtu šo mērķi, izvirzīti **uzdevumi**:

- 1) raksturot karikatūras specifiku, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus, piedāvāt tipoloģiju, noteikt galvenās funkcijas;
- 2) sniegt ieskatu Krievijas kultūrvēsturiskajā kontekstā;
- 3) izdalīt latviešu karikatūras vēstures attīstības posmus un izvērtēt nozīmīgākos karikatūru avotus;
- 4) raksturot svarīgāko latviešu karikatūristu darbību;
- 5) izcelt dominējošās tendences latviešu karikatūras vēsturē;
- 6) secīgi atklāt, kā karikatūrā atspoguļojas tādi latviešu NI struktūras elementi kā Latvijas, latviešu un cittautiešu tēli;
- 7) atklāt tos karikatūras vēstījuma interpretācijas aspektus, kas ļauj vērtēt jomu kā svarīgu NI attīstības faktoru;
- 8) sniegt kopsavilkumu, apkopot pētniecības rezultātus: izveidot tabulas, kas atspoguļo karikatūristu darbību (izdevumi, izdevniecības/izdevēji, signējumi).

Lai sasniegtu šos uzdevumus, tika izvērtēti teorētiskie avoti, kā arī savākti un analizēti empīriskie dati.

Pētījuma materiāls un terminoloģiskie nosacījumi

Promocijas darba empīrisko materiālu veido latviešu mākslinieku karikatūras, kas tapušas 19. gadsimta otrajā pusē līdz 1920. gadam. Kopskaitā

vairāk nekā 100 dažādu izdevumu, kalendāru, atklātņu, plakātu, kuros kopumā ir vairāk nekā 2000 karikatūru piemēru.

Nozīmīgākie pētījuma materiāli atrodami Latvijas Nacionālajā (LNB) un Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā (LUAB), kā arī Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā (RVKM), Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (LNVM), Latvijas Kara muzejā (LKM), Latvijas Nacionālajā mākslas muzejā (LNMM), Rakstniecības un mūzikas muzejā (RMM), Krievijas Valsts bibliotēkā Maskavā (*PTB*), Krievijas Nacionālajā bibliotēkā Sanktpēterburgā (turpmāk Pēterburga) (*PHB*).

Termins “karikatūra” radies no itāļu vārda *caricatura*, no *caricare* – ‘sakraut, pārspīlēt’. Latviešu valodā nelieto 19. gadsimta vidū Anglijā radušos sinonīmu *cartoon* (angļu val. ‘skice’), kas savukārt atvasināts no *cartone* (itāļu val. ‘kartons’).

Darbā izmantoti apzīmējumi “Nācija”, ko Latvijas Republikas Kultūras ministrija NI un sabiedrības integrācijas politikas pamatnostādņēs (2012–2018) skaidro kā tautu, kurai ir sava nacionāla valsts vai kura cīnās, lai to iegūtu. Latvieši izveidojās par kultūras nāciju 19. gadsimtā ar savu kopības apziņu, nacionālajām interesēm un gatavība tās aizstāvēt. Ar 20. gadsimta sākumu tautā sāka izplatīties valstiskās pašnoteikšanās ideja, kas tika realizēta 1918. gadā. Apzīmējums “Nacionālā identitāte” attiecas uz personas identitātes daļu, kas to vieno ar citām personām, kurām ir līdzīgas nacionāli kulturālās pazīmes (valoda, vērtību, uzvedības modeļu, kultūras simbolu kopums un sociālā atmiņa). NI ietver ideju par ikvienas nācijas unikalitāti un nepārtrauktību.

Pētījuma hronoloģiskās robežas

Promocijas darbs veidots pēc hronoloģiskā principa, iedalot minēto periodu četros posmos, kuros izcelti nozīmīgi karikatūru avoti, autori un darbi.

Pirmkārt, 19. gadsimta otrajā pusē aizsākās latviešu karikatūras vēsture. Rietumeiropā karikatūras izplatīšanos ietekmēja poligrāfijas attīstība, nosakot grafikas piedāvājuma daudzveidību un kvalitātes kāpumu. Karikatūru ietekmēja arī likumdošanas gaita valstī (19. gadsimta 60. gadu reformas) un jaunlatviešu darbība 19. gadsimta 50.–80. gados.

Otro hronoloģisko robežu noteica fakts, ka 1920. gadā noslēdzās Neatkarības karš un tika parakstīts miera līgums ar Padomju Krieviju. Karikatūrās detalizēti attēloti izšķirošie kara gadi, kā arī jaunās valsts pirmie izaicinājumi. Izstrādājot valsts simboliku, aktualizējās diskurss par latviešu NI specifiku.

Pētījuma metodes un struktūra

Pētījumā izmantotas gan mākslas vēstures, gan citu jomu metodes un to kombinācijas: formāli stilistiskā, ikonogrāfiskā, ikonoloģiskā, analītiskā un atributīvā, salīdzinoši tipoloģiskā un vēsturiskā, semiotiskā, biogrāfiskā, kā arī socioloģiskā metode. Plašā materiāla apguve aizsākās ar empīrisko metodi, ko apgrūtināja karikatūru izplatība dažādos izdevumos gan Latvijā, gan ārpus tās, kā arī ierobežotā pieejamība bibliotēkās u. c. krātuvēs, sistematizācijas un digitalizācijas lēnais process. Lai izvērtētu kopainas attīstību, tika izmantota ģenēzes metode. Rokrakstu analīzē noderīgi bija arī atsevišķi paleogrāfiskās izpētes paņēmieni, mēģinot atributēt anonīmos vai ar iniciāļiem parakstītos darbus. Meklējot analogijas, izmantota arī komparatīvistiskā metode.

Struktūras modelis izceļ latviešu karikatūras attīstības zīmīgākos momentus, sniedzot informāciju par svarīgākajiem avotiem un autoriem, kā arī atsedz karikatūras lomu NI veidošanās un attīstības gaitā, ieskicējot paralēles tēlotājmākslā un daiļliteratūrā. Pētījums sastāv no ievada, kurā aprakstīta darba aktualitāte, problemātika, mērķi, uzdevumi, metodes un struktūra, seko historiogrāfija. Pamattekstā sastāv no trīs daļām ar secīgām apakšnodalām. **Pirmajā daļā** sniegts termina “karikatūra” skaidrojums, apskatītas nozares formas un izpausmes, raksturota jomas specifika, piedāvāta tipoloģija, minētas funkcijas. **Otrajā daļā** latviešu karikatūras vēstures apskats iedalīts četros periodos pēc hronoloģiskā principa: 1) no 19. gadsimta otrās puses līdz 1905. gadam; 2) no 1905. līdz 1907. gadam; 3) no 1908. līdz 1914. gadam; 4) no 1914. līdz 1920. gadam. Pirms katra perioda sniegts kultūrvēsturiskais konteksts, pieminot apstākļus, kas ietekmējuši jomas attīstību. **Trešā daļa** veltīta latviešu NI veidošanās un attīstības problemātikai. **Nobeigumā** apkopoti būtiskākie rezultāti, hronoloģiskā secībā izceļot nozīmīgākos latviešu karikatūru avotus, autorus, darbus, minētas svarīgākās saturiskās un formālās tendences latviešu karikatūras attīstībā; mākslas stilu un virzienu pazīmes, mijiedarbība un ietekmes starp mākslas skolām, u. c.

Izpētes vēsture

Pētījuma specifika nosaka literatūras dalījumu vairākās grupās. Visaptverošu pētījumu par latviešu karikatūras vēsturi nav, tēmas izpēte jāveic, balstoties uz vispārējo literatūru, kurā epizodiski skarta karikatūras vēsture, atsevišķiem rakstiem, monogrāfiju sadaļām, publikācijām internetā u. c.

Lai izprastu pētījuma vēsturiski māksliniecisko kontekstu, visvērtīgākie bija darbi par 19. gadsimta otrās

pusēs–1920. gada latviešu grafikas un tēlotājmākslas vēsturi.

Izvērstākais avots ir Vilhelma Purvīša (1872–1945) vadībā tapusī “Mākslas vēsture II: Glezniecība, grafika un karikatūra” (1934), kurā par pasaules un latviešu karikatūras vēsturi rakstījis Anšlavs Eglītis (1906–1993). Svarīgs ir Borisa Vīpera (*Борис Випера*, 1888–1967) karikatūras specifikas izvērtējums “Mākslas likteņi un vērtības” (1940).

Padomju perioda nozīmīgākais avots ir Skaidrītes Cielavas (1920–2005) redakcijā izdotā kolektīvā monogrāfija “Latviešu tēlotāja māksla: 1860–1940” (1986), kur karikatūras pētījusi Velta Lapacinska (1941–2010), kā arī atsevišķi raksti – Sandras Kalnietes, par 1905.–1907. gada preses satīrisko grafiku (1985). Emigrācijā izdots Jāņa Silīņa (1896–1991) pētījums par Latvijas mākslu no 1800. līdz 1914. gadam, kurā uzmanība veltīta arī karikatūrām (1979–1980). Karikatūru vēsturi caurskatījis Valentīns Pelēcis (1908–1999) publikāciju sērijā žurnālam “Jaunā Gaita” (1968).

Faktoloģiski bagātākie ir akadēmiskie vispārējās Latvijas mākslas vēstures izdevumi “Reālisma un historisma periods. 1840–1890” (2019), “Neoromantiskā modernisma periods: 1890–1915” (2014) un “Klasiskā modernisma un tradicionālisma periods 1915–1940” (2016).

No vispārēja rakstura mākslas literatūras, kurā epizodiski skarta pētāmā tēma, jāmin “Latvijas mākslas vēsture” (2003); Roma Bēma (1927–1993) “Apceres par Latvijas mākslu simts gados: 18. gs. beigās–19. gs. beigās” (1984), raksti periodikā, kā Jāņa Jaunsudrabiņa (1887–1962) “Druvā” (1914); Jāņa Asara (1877–1908) “Kopotī raksti” (1910), Jāņa Dombrovska (1885–1953) “Mākslas vēsture” (1935).

Māris Brancis analizējis jūgendstila lomu preses izdevumu grafiskajā apdarē grāmatā “Ornaments Latvijā”

(1994), bet Inta Pujāte turpat rakstījusi par latviešu ornamenta izpētes vēsturi, savukārt grāmatā “Jūgendstils. Laiks un telpa” (1999) viņa pievērsusies jūgendstila žurnālu grafikai.

Pētāmā joma skarta monogrāfijās: Māra Branča “Jānis Roberts Tillbergs” (1996), Eduarda Kļaviņa “Džo. Jāzeps Grosvalda dzīve un māksla” (2006), Roma Bēma “Alberts Kronenbergs” (1961), Jukas Rislaki “Vilki, velni un vīri” (2017). Izceļama ir autobiogrāfija “Richarda Zariņa atmiņas” (2015), kā arī Kristīnes Ducmanes grāmata par šo grafiķi (2016). Nozīmīgs notikums bija Riharda Zariņa darbībai veltītā izstāde LNMM (2020) un izdevums (2021), kurā promocijas darba autore izcēlusi viņa darbību karikatūras jomā.

No tekstuālajiem oriģinālvotiem minama Teodora Ūdera (1868–1915) vēstuļu, rakstu, piezīmju izlase (2001), Jaņa Rozentāla sarakste grāmatā “Dzīves paletē” (1997), Aijas Nodievas (1932–2019) sakārtotā izlase “Laikmets vēstulēs: Jauno latviešu mākslinieku sarakste. 1914–1920” (2004), kā arī attēlizdevumi – Intas Pujātes sastādītais Jaņa Rozenāla reprodukciju albums (1991).

Nepastarpināti promocijas darba problemātika apskatīta atsevišķos LMA IC studentu diplomdarbos. Visnoderīgākie bija autores bakalaura un maģistra darbi par latviešu mākslinieku darbību 1900.–1914. gada žurnālos (1999) un ieskats Indriķa Zeberiņa žurnālu grafikā (2001); Tatjanas Slobodčikovas “Žurnālu un avīžu grafiku Latvijā XIX gadsimta otrajā pusē” (1979); divu autoru – Zigurda Pigita un Ulda Tabaka – darbi veltīti 1905.–1907. gada revolūcijas notikumu atspoguļojumam karikatūrās (abi 1967), u. c.

Nākamo grupu veido darbi par pasaules karikatūras vēsturi. Latviešu valodā izvērstākā ir jau minētā Vilhelma Purvīša sastādītā mākslas vēsture. Koncentrēti raksti atrodami starpkaru perioda periodikā: Jēkaba Bīnes

(1895–1955) “Karikatūra un šaržs” (“Sējējs”, 1937, Nr. 1–4; 6; 11).

Jāmin Konstansas Makfī (*Constance C. McPhee*) pētījums “*Infinite Jest: Caricature and Satire from Leonardo to Levine*” (2011), angļu mākslas kritiķa Edvarda Lūsija-Smita (*Edward Lucie-Smith*) grāmata par karikatūras mākslu (1981), Eberhards Demms (*Eberhard Demm*) pētījis karikatūru kā propagandas līdzekli (1993), Marks Hevitsons (*Mark Hewitson*) rakstījis par melnā humora iedarbīgumu (2012).

Saistībā ar vācu karikatūras vēsturi izceļams Gizolda Lammela (*Gisold Lammel*) pētījums par vācu karikatūras vēsturi (1995). Vairāki autori analizējuši populāros vācu satīriskos žurnālus “*Simplicissimus*” un “*Kladderadatsch*”, piemēram, Anna Teilore (*Ann Taylor*) grāmatā par satīras un sabiedrības attiecībām (2015), un ražīgākos grafikus, piemēram, Timotijs Heils (*Timothy Hiles*) – Tomasu Teodoru Heini (*Thomas Theodor Heine*, 1996). Magdalēna Žakovska (*Magdalena Żakowska*) analizējusi vācu un krievu karikatūras vēsturi (2011). Tika izmantoti vācu žurnāli “*Simplicissimus*”, “*Jugend*” un “*Der Wahre Jacob*”, kas pieejami digitalizētās versijās.

Saistībā ar krievu karikatūru vēsturi jāmin Vladimira Lisina (*Владимир Лисин*) krievu karikatūras apskats no 1812. līdz 1985. gadam (2006), kā arī darbi, kuros izcelts pētāmais periods, piemēram, Džona Bolta (*John Bowlt*) raksts “Māksla un vardarbība” (1975). Krievijas 1905. gada revolūcijas satīrisko grafiku analizējuši Oļegs Miņins (*Олег Минин*, 2008), Jevgēnija Demčenko (*Евгения Демченко*, 1984), Vladimirs Šļejevs (*Владимир Шлеев*, 1989) u. c.

Nākamā grupa ir pētījumi par karikatūras saikni ar NI dažādās valstīs: Stehana Hesa (*Stephen Hess*) un Sendijas Nortropas (*Sandy Northrop*) grāmata par ASV (2011), Tamāras Hantas (*Tamara Hunt*) grāmata par

Lielbritāniju (2003), Andžeja de Lazari un Oļega Rjabova pētījums par krievu un poļu savstarpējām karikatūrām (2007) u.c.

Kaut arī pētījums nav veltīts karikatūras teorijai, jāmin darbi, kuros sniegts ieguldījums jomas teorētiskās izpētes aspektos. Jānosauc Ernsta Gombriha (*Ernst Gombrich*, 1909–2001) “*The Cartoonist's Armoury*” (1971) un Laurensa Streičera (*Lawrence H. Streicher*) darbs, kurš apkopojis politiskās karikatūras nozīmīgākos teorētiskos pamatprincipus (1967), kā arī Borisa Vīpera “*Введение в историческое изучение искусства*” (1985). Karikatūras iztirzājis Umberto Eko (*Umberto Eco*, 1932–2016) “Neglītuma vēsturē” (2008).

Nākamā darbu grupa ir pētījumi par Latvijas nacionālās atbrīvošanās kustību, tāpat arī kulturoloģiskie, filozofiskie un vēsturiskie darbi, kas fokusēti uz latviešu NI attīstības problēmām. Tika izmantoti vairāku autoru, piemēram, Denisa Hanova (2003), Dagmāras Beitneres-Le Gallas (2003), Kristīnes Volfartes (2009), Ineses Šūpules (2012), Lailas Krūmiņas (2005), Svetlanas Rižakovas (*Светлана Рыжакова, ИЭА РАН*, 2010), Maksima Kirčanova (*Максим Курчанов, ВГУ*, 2006), promocijas darbi.

Ieskatu Krievijas preses vēsturē sniedz Natālijas Žiljakovas (*Наталья Жиликова*) pētījumi par satīriskās grafikas fenomenu (2008) un Svetlanas Maņoniņas (*Светлана Махонина*) grāmata par krievu žurnālistiku 20. gadsimta sākumā (2004).

Visnoderīgākā bija Arvīda Griguļa (1906–1989) un Riharda Treija (1931–2013) grāmata “Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam” (1992) un tās turpinājums par starpkaru periodu (1996).

Noslēgumā jāmin teorētiska rakstura darbi, kas bija svarīgi pētījuma metodoloģijas izstrādei, iekļaujot nozīmīgas grāmatas un rakstus par nacionālisma un

kolektīvās identitātes problemātiku. Visupirms bija svarīgi iepazīties ar britu zinātnieka Entonija Smita (*Anthony D. Smith*, 1939–2016) darbiem (1986,1998).

Latviešu NI veidošanās kontekstā etnosimbolisma paradigmai bija vislielākā nozīme karikatūras analīzes metodoloģijas izvēlē; vienlaikus svarīgi bija arī citi, nu jau klasiska statusa pētījumi par nācijas fenomenu. Jāizceļ Benedikta Andersona (*Benedict Anderson*, 1936–2015) grāmata (1983, 2022), kura ļauj interpretēt satīriskās grafikas rašanos kā iespēju “ieraudzīt” nāciju. Metodoloģijas izstrādē liela loma bija arī citiem darbiem par NI simboliem, piemēram, Ērika Hobsbauma (*Eric Hobsbawm*, 1917–2012) pētījumam (1983). Lai izprastu kaimiņu un latviešu reprezentāciju paņēmienus karikatūrās, izšķirošs kļuva pieņēmums, ka identitāte pirmām kārtām ir attiecības starp “savējiem” un “svešajiem”. Visizstrādātākā formā tas izklāstīts Ričarda Dženkinsa (*Richard Jenkins*, 1952) darbā “Sociālā identitāte” (1996).

I. KARIKATŪRAS SPECIFIKA UN KULTŪRVĒSTURISKAIS KONTEKSTS

I.1.1. Termins „karikatūra”, tā formas un izpausmes (raksturojums, tipoloģija, funkcijas)

Terminu “karikatūra” lieto kā šaurā, tā plašākā nozīmē. Primāri karikatūra tēlotājmākslā ir grafikas nozare, kurā tiek izmantoti pārspīlēti mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi, lai izceltu un kritizētu negācijas. Promocijas darbā vārds “karikatūra” tiek lietots plašākā nozīmē. Tas ietver humoristiskus zīmējumus, šaržus u. c. attēlu formas/grupas. Savukārt par karikatūras galveno pazīmi jeb kritēriju autore neuzskata vienīgi kariķējumu formveidē, bet gan komisku (didaktisku, sarkastisku u. c.) vēstījumu, kas tematiski aptver visas sociālās, politiskās u. c. sabiedrības parādības vai notikumus, kā

arī indivīda pārdzīvojumus. Tas var būt reālistisks zīmējums ar alogisku nosaukumu vai pavadtekstu, kas atklāj darba saturu un jēgu, bet obligāts noteikums, ka to sniedzis pats mākslas darba autors.

Karikatūras aptver plašu spektru artefaktu no humoristiskiem zīmējumiem (t. sk. populārās jeb tautas smieklu lapas) līdz satīrai. Darba autores tipoloģijā tiek izdalītas trīs karikatūru formas/grupas: 1. sadzīves jeb sociālā karikatūra; 2. politiskā karikatūra, iekļaujot t. s. filozofisko karikatūru; 3. šarži. Karikatūras var grupēt arī pēc citiem kritērijiem: viena kadra, salīdzinājumu/paralēlās karikatūras u. c.

Autore noteikusi galvenās karikatūru funkcijas: 1. izklaidējošā funkcija – pieraduma veidošana; 2. informējošā un izglītojošā funkcija – tajā skaitā realitātes izkropļojums sabiedriskā labuma vārdā; 3. didaktiskā funkcija – kopienas sociālās normu un vērtību noteikšana; 4. dalība kolektīvas identifikācijas radīšanā (autostereotipu, heterostereotipu, simbolu sistēmas) un uzturēšanā (tajā skaitā NI); 5. karikatūra kā ierocis sociālajos konfliktos un politiskajās cīņās (varas deleģitimizācijā), kas nosaka tās pieprasījuma pieaugumu sociālu, ekonomisku un politisku satricinājumu laikā.

II. LATVIEŠU KARIKATŪRAS VĒSTURE (no pirmsākumiem līdz 1920. gadam)

II.1. Latviešu karikatūras aizsākumi (19. gs. 2. puse–1905. gads)

Sākot latviešu karikatūras vēstures apskatu un pamatojot izveidoto latviešu karikatūras vēstures periodizāciju, jāizdala atsevišķi faktori, kas ietekmēja jomas attīstību. Tie ir:

- materiāltehniskie: poligrāfijas nozares attīstība, satīriskās grafikas publicējošu izdevniecību skaita

palielināšanās, satīriskās grafikas izdevumu un to kopējās tirāžas kvantitātes kāpums.

- sociālie: karikatūru plašā izplatība un to masveida “patērēšana”, jomas demokrātiskums un operativitāte;
- sociālekonomiskie: iedzīvotāju izglītības līmeņa paaugstināšanās, grafiķu sagatavošanas sistēmas attīstība, mākslinieku karikatūristu skaita un sociālā prestiža pieaugums, mākslinieka karikatūrista profesijas institucionalizācija, integrācijas līmenis starptautiskajā karikatūristu kopienā (publikācijas ārzemju izdevumos, profesionālo kontaktu attīstība ar citu valstu karikatūristiem un satīriskajiem izdevumiem);
- sociālpolitiskie: lielu sociālo konfliktu klātbūtne, noteiktas grupas konsolidācija un mobilizācija, politiskā angažētība;
- mākslinieciskie: latviešu mākslinieciskās kultūras attīstība, Eiropas (īpaši vācu un krievu) karikatūristu sasniegumi, latviešu karikatūru profesionālā/meistarības līmeņa kāpums.

II.1.1. Tautiskais laikmets un tā simbols “Pēterburgas Avīzes”

Nepārvērtējama loma modernas nācijas veidošanās procesos pieder jaunlatviešu izdevumam “Pēterburgas Avīzes” (1862–1865, Pēterburgā), kur paustās idejas veicināja nacionālo solidaritāti un sociālo atbildību. Krišjāņa Valdemāra (1825–1891) un Jura Alunāna (1832–1864) vadībā izveidotais saturs atbilda sabiedrības progresīvākās daļas demokrātiskajām tendencēm. Dažos mēnešos abonementu skaits pārsniedza 4000 (Roze L., 1962). Liels nopelns bija humora un satīras pielikumam “Dzirkstele”/“Zobugals”, kura veidošanā tika iesaistīts pirmais akadēmiski izglītotais latviešu ksilogrāfs Augusts Daugulis/Daugelis (1830–1899). Laikmeta ainu atsedz provocējoši dialogi (konservatīvais vs. modernais) tā laika preses tradīcijās. Māksliniecisks lakonisms raksturo

kanoniskos tēlus: žurnālistu Zobgali, veco vācu Bizmani, laucinieku Brenci, pilsētnieku Žvinguli.

II.1.2. Jaunlatviešu izdevējdarbības turpinājums humoristiskajos izdevumos (19. gs. 70. un 80. gadi) presē un kalendāros

Nacionālo mobilizāciju turpināja avīze “Baltijas Vēstnesis” (1868–1906, Rīgā), kura pielikumā karikatūras zīmējis Kārlis Kronvalds (1838–1883).

Četros almanahos “Dunduri” (1875–1878) veiksmīgi pielietotas gan Augusta Dauguļa tradīcijas, gan piedāvātas jaunas, radot virkni spilgtu tipāžu. “Jauno Dunduru” (1875) titulvinjetē redzams Zobugala tēls, kas tapis, izmantojot Augusta Dauguļa oriģināliespiedformas. Karikatūristu vārdi nav norādīti, iespējams, zīmējis arī Baumaņu Kārlis (Kārlis Baumanis, 1835–1905), kurš bija almanaha faktiskais izdevējs.

Jānis Lakše-Laksmanis (1851–1885) izmantojis humoristiskas noskaņas ilustrācijās avīzei “Baltijas Zemkopis” (1875–1880, Jelgavā) un žurnālam “Pagalms” (1881–1883, Jelgavā).

Igauņu grafiķis Eduards Magnuss Jakobsons (1847–1903) humoristiskos zīmējumos laikrakstā “Rota” (1884–1887, Rīgā) atklājis izplatītās cilvēciskās vājības (1885, Nr. 41).

Vispusīgā grafiķa Mārtiņa Buša (1855–1930) karikatūras atrodamas presē (“Baltijas Zemkopis”, “Rota” u. c.), grāmatās (J. Anskēnvičs “Brenča un Žvinguļa brauciens uz vispārīgiem latviešu dziedāšanas svētkiem”, 1874) un kalendāros. Ironiskos dialogus veic Brencis un Žvingulis, Pilsētnieks un Laucinieks, Resnais un Tievais, turpinās cīņa ar bizmaņiem, bet Zobugalu nomainījis neveiklais Smaidulis.

Ekonomiskās labklājības, izglītības līmeņa un nacionālās pašapziņas kāpums sekmēja tematiski daudzveidīgu kalendāru piedāvājuma pieaugumu līdz pat

Pirmajam pasaules karam. Ādolfa Alunāna “Zobgala Kalendārā” (1892–1915) līdzās Mārtaņa Buša veikumam atrodams anonīmu karikatūru klāsts. Tiek nosodīta noslāņošanās, izsmieta sentimentālā tautiskā laikmeta jūsma, atgādināts par pienākumiem u. tml.

II.1.3. Jaunā karikatūristu paaudze kopš 19. gadsimta 90. gadiem (pulciņš “Rūķis”)

19. gadsimta beigās Pēterburgā profesionālu izglītību iegūst virkne latviešu mākslinieku. Jāizceļ studentu apvienība “Rūķis”, kas sekmēja mākslas un latviešu NI attīstību.

Artūrs Baumanis (1867–1904) paralēli studijām Pēterburgas Mākslas akadēmijā (turpmāk PMA) fiksēja apkārt redzēto caur humora prizmu, kā to apliecina LMA IC un LNMM grafikas kolekcijas skices.

Riharda Zariņa (1869–1939) profesionalitāti pēc Štiglica Centrālās zīmēšanas skolas pabeigšanas un prasmju papildināšanas Rietumeiropā apliecina karjera Krievijas Valstspapīru spiestuvē, garantējot atbilstošus ienākumus un statusu. Studiju gados uzsāktā darbība periodikā ietvēra arī karikatūras. Iecienīta tēma bija izvērtēt līderpozīcijas preses segmentā: nosodot vācbaltiešu laikrakstu “*Düna Zeitung*”, kā arī jau redzam grafiķa vizualizēto zemi/tautu sievietes veidolā, atbilstoši senai Eiropas tradīcijai (1904, Nr. 3).

Māksliniecisko konkurenci “Austrumā” pieteica otrs nozīmīgākais karikatūru zīmētājs, PMA students Jānis Roberts Tillbergs (1880–1972). Viņa karikatūrās atklāta sabiedriskās dzīves atmosfēra, izceļot inteligences un politiskos līderus, nosodot tautas interešu ignorēšanu (1904, Nr. 1).

“Austrumā” darbojies arī štiglicietis Eduards Brencēns (1885–1929) un Indriķis Zeberīns (1882–1969), kura mākslinieciskā izglītība pētāmajā periodā

saistāma ar Jaņa Rozentāla studiju Rīgā un vēlāk ar Pēterburgas Ķeizarišķo mākslas veicināšanas biedrību.

II.1.4. Pieprasījums pēc komiskā avīžu pielikumos, specializētajos izdevumos un kalendāros 20. gadsimta sākumā

“Pēterburgas Avīzes” (1901–1905, Pēterburga) iznāca bez iepriekšējās cenzūras, pateicoties izdevēja Oskara Rāviņa (1862–1929) sakariem. Satīriskās un humoristiskās nodaļas “Purva mala” vadītājs bija Rūdolfs Blaumanis (1863–1908), bet galvenais karikatūrists – Rihards Zariņš.

Satīras un humora izdevumā “Uz karstiem ķieģeļiem” (1904, Rīga) iespiestas Voldemāra Zeltiņa (1879–1909) karikatūras, kurās ikdienišķas ainas slēpj nopietnus zemtekstus: noslāņošanās, pārtikušos un ambiciozos viltus patriotus RLB, pārvācošanos u. c. aktuālas tendences.

Daudzskaitlīgs atšķirīgu karikatūru (pārsvarā anonīmu) piedāvājums atrodams kalendāros, gan jau minētajā Ādolfa Alunāna “Zobgala Kalendārā”, gan Zvārguļa “Zobgala Kalendārā” (1901–1913).

II.2. 1905.–1907. gada revolūcijas laika vizuālā retorika: karikatūras kā masu kultūras fenomens

Latviešiem pirmo reizi iestājoties par savām sociālajām un politiskajām tiesībām, ievērojami tika sekmēta patriotisma eskalācija. 1905. gada 17.(30.) oktobrī Nikolajs II parakstīja manifestu par Valsts domes sasaukšanu un vārda (sapulču, savienību u. c.) brīvību. Uzplaukumu publicistikā veicināja arī karikatūristu aktīva līdzdalība notikumu interpretācijās. Līdzās vācu mākslas skolas nozīmei (žurnālam “*Simplicissimus*”, 1896–1944, īsu brīdi atjaunots), svarīgi bija krievu grafiskās kultūras sasniegumi

(apvienība “*Мур искусства*”) un vadošo satīrisko žurnālu ietekme (“*Жупел*”, 1905–1906; “*Адская почта*”, 1906). Latviešu mākslinieki Pēterburgā bija ieguvuši mākslas izglītību un pieredzi. Kaut saglabājas cenzūras kontrole un represijas, Krievijā iznāca vislielākais skaits humoristiski satīrisko izdevumu.

II.2.1. Alfrēda Kukura izdevumi

Alfrēds Kukurs (1879–1941) bija viena no aktīvākajām personālijām latviešu preses segmentā, kura izdevumos “Vārdotājs” (1906–1907), “Šalkas”, “Vērotājs” (abi 1907) izcelta valdības nespēja kontrolēt situāciju valstī, izgaismojot revolūcijas un soda ekspedīciju gaitu, piedāvājot gan amatnieciski primitīvas, gan mākslinieciski novatoriskas notikumu un visa pārmaiņu laikmeta vizualizācijas. Eklektiskajā mākslinieciskajā saturā meistarīgākā ir trijotne: Indriķis Zeberīšs, Alberts Kronenbergs (1887–1958) un Rūdolfs Vilciņš (1886–1953). Abi pēdējie bija mācījušies Venjamina Blūma (1861–1919) mākslas skolā un Jaņa Rozentāla studijā. Redzamas skarbas revolūcijas un reakcijas ainas, turpinās konservatīvo izdevumu (“*Düna-Zeitung*”, “Rīgas Avīzes”) un populārāko reakcionāro personu (Frīdriha Veinberga, 1844–1924; Andrieva Niedras, 1871–1942) kritika, tiek ironizēts par lēno politisko reformu gaitu, vēlēšanu nedemokrātiskumu. Indriķis Zeberīšs “Vārdotājā” piedāvājis no sadzīviskām ainām jūgendstila ritmikā līdz traģiskiem politiskiem sižetiem, tomēr atstājot cerību, ka tuvojas jauns laiks un upuri nav bijuši veltīgi.

II.2.2. Karikatūras leģitīmācija – žurnāls “Svari”

Latviešu karikatūras vēsturē kanoniski ir visi desmit “Svaru” (1906–1907, Pēterburgā) numuri ar

saskaņotu un profesionālu māksliniecisko apdari, modernu tehnisko izpildījumu, formālo un tematisko daudzveidību, spēcīgu literāro pienesumu. Idejisko saturu noteica radošā komanda: Rihards Zariņš, Aleksandrs Romans (1878–1911), Gustavs Šķilters (1874–1954), Jāzeps Grosvalds (1891–1920), Rūdolfs Pērle (1875–1917), Alfrēds Purics (1878–1936) u. c. Visnozīmīgākais karikatūrists – Jānis Roberts Tillbergs – kritizējis varas pārstāvjus un izgaismojis politisko notikumu būtību ar precīzi izvēlētu tēlu pretstatījumiem un kodolīgiem pavadtekstiem (1907, Nr. 7), piedāvājot izcilu šaržu galeriju. Rihards Zariņš izmantoja gan pazīstamos tēlus un tēmas, gan piedāvāja jaunas, viņa nozīme žurnāla tapšanā bija nepārvērtējama arī organizatoriskās un tehniskās meistarības ziņā. Aleksandrs Romans izsmējis garīdzniecības liekulību un vācu paš aizsardzības vienību (*Selbstschutz*) nācījas glābēju ambīcijas (1906, Nr. 1). Pārliecinoši spēcīgs ir arī citu mākslinieku sniegums.

II.2.3. Līvu Jurkas/Jura Puriņa (1875–1956) izdevumi un ietekme

Žurnālos “Rīkstes”, “Spītnieks”, “Pēriens”, “Spēriens”, “Kēriens” (visi 1906, Pēterburga) atšķirīgs ir autoru profesionālais līmenis, izpildījuma manieres un tehnikas. Jāmin Alberta Kronenberga, Eduarda Brencēna, Rūdolfa Vilciņa, Voldemāra Zeltiņa, Pētera Kundziņa (1886–1958), Jāņa Zegnera (1884–1933), Jāņa Jaunsudrabiņa (1887–1962) darbi. Mākslinieciski augstvērtīgākie ir Jāņa Roberta Tillberga Baltijas pēcrevolūcijas notikumu skati, atklājot vācbaltiešu kopējo noskaņojumu: valdonību un agresivitāti. Alberts Kronenbergs piedāvāja spilgtas ienaidnieku vizualizācijas, baisu notikumu “dokumentāciju” vai filozofiskas apceres (“Rīkstes”, 1906, Nr. 1).

Vairums oriģinālkarikatūru “Zibenī” (1906–1907, Pēterburga) veltīts aktuālākajām politiskajām tēmām. Ar

asas satīras paraugiem izceļas Pēteris Krastiņš (1882–1942), bet anonīmā (Pētera Kundziņa?) karikatūrā redzami simboliski centieni iznīcināt Latviju (1907, Nr. 1). Pretnostatot hiperbolizētos pozitīvos personāžus negatīvajiem, tiek sniegts iedrošinājums un cerība. Populāra bija Dāvida un Goliāta metafora, etnisko grupējumu konfliktu vizualizācijā u. c. tēli (“asinssuņi”), kas delegitimizēja pastāvošo varu. Rūdolfā Vilciņa perifrāze par Krievijas ģerboni pauž satīru par cilvēktiesību situāciju (1906, Nr. 2).

II.2.4. Sabiedriski politisko notikumu refleksijas laikrakstos, kalendāros un citos avotos

Kārlis Mačernieks jeb Reķu Viesonis (1864?–?) izdevis virkni humoristisku izdevumu – “Nātres”, “Ņirga” (1905–1914, ar pārtraukumiem), “Dzirkstis”, “Ņirgas Šķiltavas”, “Elektriskas Sprīkstis”, “Negaiss”, “Ravētājs”, “Akoti” u. c. (1908–1909; 1911, 1913–1914, Rīga) – ar plašu vietējo tēmu loku, kā arī pārspiedumiem no ārzemju izdevumiem. Veiksmīgākais ir Rūdolfā Vilciņa sniegums ar virkni spilgtu tēlu, piemēram, kaujinieciskā *Düna-Zeitung* tante (“Ņirga”, 1906, Nr. 1), kuras veidolā izmantoti populāri zoomorfisma paņēmieni.

No laikrakstu pielikumiem minams avīzes “Latvija” (1906–1915, Rīga) literārais pielikums ar humora nodaļu “Skaidiena”, kuras anonīmajā humoristiskajā titulvinjetē redzams enerģiskais Rūdolfs Blaumanis. Rakstnieka un Alberta Kronenberga sadarbība rezultējusies veiksmīgā satīrā “Mūsu tautiskais kumeliņš”, kurā grafiķim raksturīgie formu noapaļojumi padara vietējos politiķus līdzīgus bezpalīdzīgiem mazulīem un arī pavadteksts izsmej politisko infantilismu (1907, Nr. 50). Pielikumam zīmējuši Jāzeps Grosvalds, Eduards Brencēns u. c.

Perioda nozīmīgākais kalendārs, proti, “Zvārguļa Zobgala Kalendārs”, ar Rūdolfā Vilciņa un, visticamāk, Krišjāņa Ceplīša (1873–1930) karikatūrām atgādina par 1906. gada baisajiem notikumiem, pretnostatot vecos un jaunos varoņus. Ādolfa Alunāna “Zobgala Kalendārā” veiksmīgākās ir Mārtiņa Buša karikatūras – skarba kritika veltīta RLB pārstāvjiem un vācbaltiešu pagātnes glorificēšanai (1906) u. tml.

Pēterburgā izdotajā anonīmajā (Ernesta Zīverta/Zīvarta?) atklātņu sērijā (1905, LNVM) aktualizētas gan politiskās, gan mākslas u. c. sabiedriskās dzīves tēmas, izceļot vietējos kultūrpolitikas līderus.

II.2.5. Ieskats latviešu mākslinieku darbībā krievvalodīgajos izdevumos

Latviešu māksliniekiem bija veiksmīga sadarbība ar žurnālu “Серый волк” (1907–1908, Pēterburga). Jānis Roberts Tillbergs varas pārstāvju tēlojumā izmantojis demonizēšanas tradīciju (1908, Nr. 19), kritizējot domes deputātu privilēģijas un mahinācijas, amoralitāti un noziedzību, izsmejot viltus aristokrātiju, kā arī rādot tautas kalpus gan kā nedzīvas marionetes (1908, Nr. 18), gan monumentalizētus pārcilvēkus.

Kaut Aleksandrs Romans neizmanto izteiktu kariķējumu, tomēr konstatējama trāpīga ideju atklāsme, kompozicionālā pabeigtība, rūpīgi izstrādātās detaļas, provokatīvi pavadteksti. Reālistiskā zīmējuma atturīgā stilizācija piešķir skaudrajiem vēstījumiem gandrīz dokumentālu ticamību (1908, Nr. 17).

Jēkabs Belzēns (1870–1937) darbojies grafikā, tajā skaitā karikatūras jomā. Mākslinieciski augstvērtīgs un stilistiski daudzveidīgs bija viņa sniegums poligrāfiski kvalitatīvajā krievu žurnālā “Ильм” (1879–1914), ironiski aktualizējot gan antīkās mitoloģijas, gan modernās dzīves tēmas, piemēram, feminismu.

II.3. Karikatūras lomas maiņa kultūrtelpas komunikācijā starp revolūciju un Pirmo pasaules karu (1908–1914)

1905. gada revolūcijas atbalsis noteica iekšpolitisko nestabilitāti – notika bruņotas sadursmes, tiesu procesi un sodīšanas. Nenorima politiskās nesaskaņas, tomēr lielākajās pilsētās intensificējās mākslas dzīve un izdevējdarbība, tajā skaitā satīrisko izdevumu jomā (*“Сатирикон”*, 1908–1913). Pēc t. s. “nomierināšanas režīma” arī Latvijas teritorijā pamazām kļuva rosīgāka politiskā, ekonomiskā un sabiedriskā dzīve, mazinoties pret presi vērstajām represijām, vērojama zināma stabilitāte, izvērsot arī izdevumu specializāciju.

II.3.1. Pēcrevolūcijas laika specializētie karikatūru žurnāli

Žurnālā *“Dadzis”* (1912, Rīga) iespiests izvērsts vizuālais materiāls ar plašu tēmu loku: no sadzīves līdz militārajai eskalācijai, ieskaitot pēcrevolūcijas izmaiņas etnisko grupu savstarpējā komunikācijā, vēlēšanu politiskās sacensības utt. Sastopami daudzveidīgi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi, izpildījuma manieres un tehnikas. Vērojama Indriķa Zeberīņa profesionālā evolūcija satīriskā portretista (1912, Nr. 15) u. c. jomās. Iespēstas arī Rūdolfa Vilciņa, Krišjāņa Ceplīša, Jāņa Sprinģa (1892–1959) u. c. autoru karikatūras.

Žurnāla *“Gailis”* (1912–1913, Rīga) vizuālais koptēls ir tematiski un stilistiski sadrumstalots, jo konstatējams ļoti atšķirīgs mākslinieku profesionālais līmenis. Alberts Kronenbergs izcēlis latviešu un vāciešu konfrontāciju Rīgas domes vēlēšanu kontekstā (1912, Nr. 13). Zīmējumu sērijā *“Iz sabiedrisku darbinieku galerijas”* Indriķis Zeberīņš radījis virtuozus Jūlija Madernieka (1870–1955), Annas Brigaderes (1861–1933) u. c. šaržus. Iecienīta tēma bija latviešu

noslāņošanās un patriotiskās ārišķības. Skarba satīra *“Tautas pīlāri”* atmasko deģenerāciju inteliģences vidū (A. Jansons, 1912, Nr. 1). Eduards Šmits (1891–1938) žurnālā piedāvājis atšķirīgas zīmēšanas manieres – no reālistiskas līdz pārspīlētiem kariķējumiem. Izdevumam zīmējuši Rūdolfs Vilciņš, Jānis Jaunsudrabiņš, Jānis Dreslers (1896–1971) u. c.

II.3.2. Karikatūristu darbība Pirmā pasaules kara priekšvakarā nespēcijētajos humora žurnālos

Žurnālā *“Spogulis”* (1912–1913, Rīga) veiksmīgāko karikatūru autors ir Indriķis Zeberīņš, kura sniegunā jāizceļ Eduarda Smiļģa (1886–1966) šaržs (1913, Nr. 9) un ironija par Jūliju Madernieku (1913, Nr. 10).

Līdzīgi arī izdevumā *“Tagadne”* (1913–1914, Rīga) augstvērtīgākais bija Indriķa Zeberīņa sniegums, īpaši, *“Latviešu sabiedrisko darboņu galerija”* ar Jāņa Roberta Tillberga (1913, Nr. 20), Augusta Deglava (1913, Nr. 17), Alekša Mierlauka (Aleksis Frīdenfelds, 1866–1943; 1913, Nr. 18) un Tijas Bangas (1882–1957) šaržiem. Neatslāba konservatīvo izdevumu, piemēram, *“Rīgas Avīzes”* kritika, (E. Šmits, 1913, Nr. 2).

Nemainīga paliek kalendāru daudzveidība, kuros tiek atgādināts par revolūcijas notikumiem, represijām, politiskās dzīves stagnāciju (Ādolfā Alunāna *“Zobgala Kalendārs”*). Kopumā vērojams kvantitatīvs, bet ne kvalitatīvs samazinājums karikatūru piedāvājumā.

II. 4. Globālais militārais konflikts un Latvijas Neatkarības kara laiks (1914–1920)

Kardinālās izmaiņas karadarbības laikā (1914–1918) noteica arī stingrākas cenzūras praksi. Mākslinieciskā apdare kļuva pieticīga, aprobežojoties ar pārpublicējumiem un fotogrāfijām, tomēr tās nespēja

konkurēt ar karikatūrām patriotiskā patosa veicināšanas ziņā. Izplatītajos propagandas plakātos, atklātnēs, skrejlapās bagātīgi izmantoja populārus zoomorfos tēlus, alegorijas, simbolus.

II.4.1. Humora un satīras jaunie uzdevumi Pirmā pasaules kara laikā

Eiropā strauji izplatījās antivāciskais noskaņojums, ja kara sākumā vairāk tika kritizēts Vilhelms II, tad ar 1915. gadu – visa vācu tauta. Vilhelmu II zīmēja kā dzīvnieku vai insektu, kā garīgi nelīdzsvarotu personu, kas pelnījusi izsmieklus, kā maniaku, bendi vai tirānu, kurš nekavējoties jāaptur. Goda vietu ieņēma katras karojošās puses ideālvaronis. Vispārējā mobilizācija pieprasīja solidaritāti un pašuzupurēšanos. Bagātīgi izmantoja patriotisko retoriku un asu sarkasmu.

Nozīmīgākais žurnāls bija “Lietuvēns” (1913–1917, Rīga) ar uzteicamu vizuālo materiālu. Izvērsti tika atspoguļots militārais konflikts – konkrētas cīņu un simboliskas ainas, kā arī tradīcija attēlot noteiktas valstis un to vadītājus zvēru veidolā, kas veido plaši pazīstamu bestiāriju jeb naida zoologiju. Tika nosodīti dezertieri un spekulanti, norādīts uz preses politisko angažētību. Indriķis Zeberīņš zīmējis gan žurnāla nodaļu titulvinjetes, gan karikatūras, atmaskojot kara propagandas paņēmienus un pielīdzinot vāciešu militāro ekspansiju apokaliptiskai ainai (1914, Nr. 14). Pēteris Kundziņš karikatūrās izcēlis latviešu NI attīstības svarīgākos aspektus, radot spilgtus vāciešu veidolus, piemēram, “civilizētā barbara” tēlu (1914, Nr. 13.), izgaismojot mobilizācijas apmērus, piedāvājot veiksmīgus šaržus, piemēram, Eduarda Smiļģa (1915, Nr. 12).

II.4.2. Karikatūra kā iedarbīgs kara propagandas ierocis

Svarīgākie žurnāli bija “Greizais Spogulis”, arī “Kara Spogulis”, “Rīgas Greizais Spogulis”, “Jaunais Greizais Spogulis”, “Vecais Greizais Spogulis”, “Baltijas Greizais Spogulis” (1914–1915, Rīga).

Visprofesionālākās karikatūras parakstītas ar iniciāļiem “T. L.” vai “Ps. T. Lipe/Līpa”, sniedzot norādi, ka zīmēts speciāli “Greizajam Spogulim”. Otrs nozīmīgākais autors, kurš norādīts kā I. Šēnbergs (Žanis Šēnbergs, 1870–1946), atmaskoja vāciešu un to sabiedroto militāro politiku, vizualizējot šo valstu vadītāju fanātisko apmātību, pat dzīvniecisku neprātu un karavīru marodierismu. Izplatīts bija sižets ar vācu cūku pilsētu drupās (1915, Nr. 13–14). Sniegti uzskatāmi pretmeti: vācu baroni un latviešu zemnieki (1915, Nr. 9).

Izdevumam zīmējuši arī R. Ziemelis, E. Ansons, J. Ciburiņš, J. Princis (J. Puriņš?).

Žurnāla “Varavīksne” (1914–1916, Rīga) titulzīmējumā izcelts Jāņa Jaunsudrabiņa senlatviešu cīnītājs – ideālvaronis. Alberts Kronenbergs kritizējis sociālas un politiskas negācijas, piedāvājot raksturīgus tautas tipāžus (1915, Nr. 39). Aleksandrs Štrāls (1897–1947) uzsvēris kardinālās izmaiņas Rīgā, kad izteikti kļuva nacionālie centieni (1914, Nr. 18).

Žurnālos “Kāvi” (1910–1913, 1915, Valka, Rīga), “Kara Kāvi” (1914, 1915, Rīga), “Jaunie Kara Kāvi” (1915, Rīga) karikatūras iespiestas ar 1915. gadu (norāde – speciāli “Kāviem”). Mākslinieki: Indriķis Zeberīņš, Oto Viduks, Pēteris Kundziņš, Aleksandrs Štrāls, jau minētais T. Lipe/Lipins/T. Līpa. Ražīgākais un daudzveidīgākais bija Žanis Šēnbergs, kurš bijis asi sarkastisks patriotiski iedvesmojošos zīmējumos un karikatūrās (1915, Nr. 5).

Žurnāla “Strēlnieks” (1917, Smiltene) nedaudzo amatniecisko kokgriezumu autori ir strēlnieki Edvards

Gruzdiņš (1887–1934) un J. Celms, kokā griezis Rūdolfis Skujiņš.

No kara laika atklātnēm kā veiksmīga minama Jāņa Dreslera “Brīvā Krievija” (1917, LKM kolekcija).

II.4.3. Ieskats Padomju Krievijas politiskajā propagandā

Krievijā strādājošo mākslinieku vidū veiksmīga izvērtās Aleksandra Apsīša (1880–1943) radošā darbība, kurš pieskaitāms pie padomju politiskā plakāta pamatlicējiem. Pēcrevolūcijas laiks, kad veidojās proletariāta revolucionārā ikonogrāfija, bija nozīmīgākais viņa karjerā. Atzinību guva satīriskie propagandas un aģitācijas plakāti, kā “*Миценья царям*”, “*Обманутым братьям*” (1918, abi LKM) u. c. Kā ilustrators un karikatūrists viņš darbojās periodikā, grāmatu mākslinieciskajā apdarē, zīmējis atklātnes.

II.4.4. Ieskats pretpadomju aģitācijā ārpus Krievijas

Jēkabs Belzēns pēc 1917. gada revolūcijas pameta padomju Krieviju un 1919. gadā nokļuva līdz Berlīnei, kur zīmējis politiskās karikatūras laikrakstam “*Голос России*” (1919–1921), sarkastiski ironizējot par traģiskajiem Krievijas iekšpolitikas un ārpolitikas notikumiem un svarīgākajiem personāžiem (Ļeņinu (*Владимир Ленин*, 1870–1924), Ļevu Trocki (*Лев Троцкий*, *Лейба Бронштейн*, 1879–1940) u. c.

II.4.5. Jaunpieteiktā valsts – laiks pēc Latvijas Republikas proklamēšanas (1918–1920)

Izšķirošo Latvijas Neatkarības kara gadu svarīgākie humora un satīras žurnāli bija “Skudra” (1919, Valka) un “Skudras” (1920, Rīga). Tajos izcelta straujo notikumu maiņu pavadošā baiļu gaisotne, spēcīgie un rafinētie

ienaidnieki, individuālā morāle un drosme. Redaktors un mākslinieks bija Jānis Sprīngis, nodrošinot mākslinieciskā iekārtojuma vienotību. Atklājot situāciju pēc karadarbības, jaunā valsts rādīta, kā apjukusi sieviete tautas tērpā (“Skudras”, 1919, Nr. 2). Priekšplānā izcelts antivaronis – Rīdigers fon der Golcs (*Rüdiger Graf von der Goltz*, 1865–1946), kurš palaiž Latviju “ceļā uz austrumiem” – lielnieku slazdos. Radītas vēsturisko tēlu oriģinālas versijas, piemēram, Aleksandrs Kolčaks (*Александр Колчак*, 1874–1920) attēlots monarhijas glābēja statusā (“Skudras”, 1920, Nr. 1). Novērojamas stilistiskās, ikonogrāfiskās un tematiskās paralēles ar Igaunijā iznākošā humoristiskā žurnāla “*Sarjaja*” (1912–1914, Tallinā) karikatūrista Otto Krustena (*Otto Krusten*, 1888–1937) darbiem.

Stabilizējoties politiskajai situācijai, jaunu lappusi latviešu preses segmentā iezīmēja “Ilustrēts Žurnāls” (1920–1929, Rīga), kurā darbojās Jānis Roberts Tillbergs, Rihards Zariņš, Indriķis Zeberīņš, Vilis/Vilhelms Krūmiņš (1897–1977). Vērojams augsta līmeņa poligrāfiskais izpildījums, daudzveidīgs saturs, bagāts vizuālais materiāls ar saturiski un formāli augstvērtīgām karikatūrām, saistībā ar svarīgākajiem ārpolitikas un iekšpolitikas jautājumiem, piemēram, valsts simbolikas ātrāku izstrādi (1920, Nr. 3/4).

Par nozīmīgāko satīrisko žurnālu kļuva “Svari” (1920–1931, Rīga) ar uzteicamu grafisko kultūru un aktuālo tēmu izvērsumu. Karikatūristi: Indriķis Zeberīņš, Vilis/Vilhelms Krūmiņš, Eduards Brencēns, Artūrs Cimmermanis (1886–1969) u. c. Mākslinieciski daudzveidīgāko karikatūru autors Jānis Roberts Tillbergs nosodīja patriotisko ideālu aizmiršanu, pilsoņu noslāņošanu, valdības savstarpējās nesaskaņas un merkantilās intereses. Šaržu galerijā vizualizēts jaunās valsts panteons, piemēram, Jānis Čakste (1859–1927; 1920, Nr. 2), ironizēts par Raiņa (1865–1929) politisko

“karjeru” (1920, Nr. 1). Rihards Zariņš pievērsies Zigfrīda Annas Meierovica (1887–1925) un Kārļa Ulmaņa (1877–1942) pūliņiem valsts starptautiskā statusa nostiprināšanas gaitā (1920, Nr. 2). Indriķis Zeberīns “Svaros” izvērs pēckara tēmu loku, izvērtējot politisko spēku pieteikumus, nosodot mantkārīgos līdzpilsoņus un viltus patriotismu (1920, Nr. 2).

Mobilās pastkartes bija zīmīgas ar vēsturiski precīziem un mākslinieciski augstvērtīgiem karikatūru paraugiem. Kārļa Baltgaiļa (1893–1979) karikatūrā “Uz neredzēšanos” (1919) redzama kādreizējo līderu groteskā trijotne: Niedra, Golcs un Pāvels Bermonts Avalovs (*Павел Бермонт-Авалов*, 1877–1973), kas panikā pamet Rīgu. Citā versijā (LNB) aina papildināta ar latviešu tautas personifikāciju – jaunu karavīru zemnieku apģērbā un ar vāli rokās. Varoņa pareizās proporcijas, poza un sejas izteiksme veido kontrastu ar kariķētajiem zaudētājiem. Triumfējošo ainu apmirdz jaunās valsts gaišās nākotnes simbols – uzlecošā saule.

III. Karikatūras loma latviešu nacionālās identitātes veidošanās un attīstības gaitā

Ieskats latviešu nacionālās identitātes attīstības jautājuma vēsturiskajā kontekstā

Latviešu karikatūras vēsture aizsākusies vienlaicīgi ar nācijas veidošanās procesiem. Pētījuma hipotētiskais pieņēmums ir, ka satīriskajai grafikai bija svarīga loma nācijas pašapziņas veidošanās un attīstības gaitā, kas savukārt sekmēja karikatūras attīstību, vairojot tās sociālo nozīmību. Latviešu NI pētnieku darbos uzskatāmi parādīts, kā kultūrā rodas nācijas tēls – gan pagātnes, gan tagadnes, gan nākotnes –, kā tiek veidots savdabīgs latviskuma kanons kā noteiktu mentalitātes īpašību kopums.

III.1. Karikatūra kā nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors

Saskaņā ar plaši izplatīto viedokli par nāciju kā iedomātu veidojumu un ideju par kopīgas nacionālās preses lomu nācijas veidošanās procesā svarīgi bija radīt vizuālos tēlus, kas būtu apveltīti ar lielu suģestējošo spēku. Karikatūrās tika vizualizēti nozīmīgākie latviskuma identitātes elementi: Latvijas tēls (vārds/nosaukums, ķermenis/teritorija, liktenis/vēsture utt.); latvieša – Savējā tēls (āriene, raksturs, nodarbošanās, notikumi); nozīmīgāko Svešo (vāciešu un krievu) tēli, kas vēlāk kļuva par būtisku NI attīstības faktoru.

Latviešu karikatūras ietekme uz nacionālās pašapziņas emancipāciju tika apskatīta, izvērtējot nozīmīgu NI pētnieku darbus. No galvenajām nācijas pētniecības metodoloģiskajām paradigmām tika izvēlēts etnosimbolisms. Saskaņā ar Entonija Smita idejām valsts, politiķi un intelektuāļi katrā paaudzē pārvērtē nācijas un nacionālās intereses atbilstoši tautas vērtību sistēmai, t. s. “mītiski simboliskajam kompleksam”, nodrošinot kultūras pārmantojamību. NI stāvokļa sasniegšana kā psiholoģiskas vienotības un personīgas piederības nācijas apziņai iespējama tikai vienotā simboliskā telpā, sasaistot vienotā veselumā Savējos (idealizētos veidolos) un nošķirot Svešos. Tas skaidro nācijas alegoriju un personifikāciju lomu. Tādejādi karikatūras jāuzskata par efektīvu līdzekli nacionālo autostereotipu un heterostereotipu radīšanā, ko noteica gan paša jomas (spēja kariķēt/pārspīlēt), gan karikatūras kā sociāla fenomena īpatnības (demokrātisms, izplatīšanas operativitāte un pieejamība). Pateicoties didaktiskumam, karikatūra jāvērtē arī kā sabiedrības sociālo normu noteikšanas un uzturēšanas līdzeklis.

III.2. Latviskuma vizualizācijas aizsākumi karikatūrās

III.2.1. Latvijas tēls: Telpa un laiks (zeme, vēsture)

19. gadsimta otrajā pusē sākās latviešu kultūras kodifikācija, institualizācija un ideoloģizācija procesi, kurus atklāj arī karikatūras. Nosaukums “Latvija” redzams “Jauno Dunduru” (1875) anonīmā zīmējumā, kurā valsti, kā milzu kuģi uz priekšu dzen progresīvā prese. Dzimtās zemes tēls karikatūrās rādīts kā svarīga darbības vide (Indriķis Zeberīšs, “Lietuvēns”, 1914, Nr. 11), tiek izcelta likteņupe – Daugava un Baltijas jūra (Jānis Sprinģis, “Skudra”, 1919, Nr. 4). Izvēlēti gan lauku skati, gan ainas ar pilsētu, īpaši, galvaspilsētas – Rīgas (Vecrīgas) siluetu (V. Stabuliņš, “Gailis”, 1912, Nr. 29), izceļot cīņu par varu pilsētā, kā simbolisku, tā konkrētu (Rihards Zariņš, “Austrums”, 1905, Nr. 1). Satīriskā grafika atklāj latviešu kā kultūrnācijas attīstības gaitu, piedāvā līderu šaržus (Jāzeps Grosvalds, “Latvijas” literārais pielikums, 1909, Nr. 20) un sarežģīto konsolidācijas procesu no patriotiskā patosa līdz tā lejupslīdei (Alberts Kronenbergs, “Lietuvēns”, 1914, Nr. 5).

III.2.2. Panteons, simboli (oficiāli noteiktie, mītiskie)

Karikatūrās izceltas nozīmīgākās personības (reālās un mītiskās), alegorijas un simboli. Izcilāko personāžu panteonā – jaunlatvieši un kara varoņi. Svarīga loma bija Andreja Pumpura (1841–1902) radītajam Lāčplēša tēlam (1888) kā cīnītājam pret Melno bruņinieku (vāciešiem). Revolūcijas laikā tas simbolizēja arī proletariātu, kas cīnās pret carisko patvaldību. Līdzīgi kā citur tēlotājmākslā, karikatūristi nezīmēja lāča ausis,

bet izcēla drosmi, spēcīgo ķermeni, vienkāršo apģērbu, pretstatot to bruņās tērptajam ienaidniekam (V. Stabuliņš, “Gailis”, 1913, Nr. 8). Būtiskākais bija skaidri norādīt uz uzvarētāju – latvieti.

Ģimenes metaforu uzsvērs otrs svarīgākais tēls – Māte Latvija, kuras bērni ir savstarpēji solidāri, bet tiem ir gan tiesības, gan pienākumi pret nāciju. Vairāki pētnieki norāda, ka etniski romantizētais dzimtenes kā Mātes tēls kļuva par globālu fenomenu atšķirīgās kultūrtelpās. Visvairāk to vizualizējis Rihards Zariņš (vairāk nekā 100), tajā skaitā karikatūrās, kur tas piedalās identifikācijas procesos. Mātes Latvijas tēls iemiesoja galvenās vērtības, kuras jaunradītajā nacionālajā mitoloģijā atspoguļotu latvietību. Idealizētie veidoli nereti tika konfrontēti ar naidīgajiem kariķētajiem Svešajiem (Rihards Zariņš, “Austrums”, 1904, Nr. 1). Pēc neatkarības pasludināšanas Māte Latvija simbolizēja arī jauno republiku, iemiesojot valsts spēku, spēju nosargāt suverenitāti, tāpēc viņas rokās ir zobens un vairogs, bet vainags ar zvaigznēm akcentē valdnieces statusu. Karikatūristi izmantoja populāros motīvus nacionālo simbolu veidošanās procesā: uzlecošo sauli, ozolu, zvaigznes, senlatviešu karavīru (Indriķis Zeberīšs, “Ilustrēts Žurnāls”, Nr. ¾, 1920).

III.3. Latvieša/Savējā tēls karikatūrās

III.3.1. Āriene (miesas uzbūve, apģērbs)

Karikatūrās detalizēti tiek atspoguļots Savējā tēls – āriene, rakstura iezīmes, dzīves notikumi, vide, nodarbošanās, tradīcijas, kultūrai piemītošās normas un vērtības, akceptējot tikumus un nosodot grēkus. Visbiežāk tas ir nosvērts, strādīgs zemnieks/zemniece vienkāršā apģērbā savā darba vidē, uzsvērot saikni ar dabu, līdzīgi kā tēlotājmākslā. Pirmie raksturīgie tipāži karikatūrās ir lēnīgais laucinieks Brencis un bravurīgais

pilsētnieks Žvingulis (Augusts Daugulis, "Pēterburgas Avīzes", 1862, Nr. 6). Ideālais latvietis zīmēts ar proporcionāli pareizu ķermeni, spēcīgas miesas uzbūves, etnogrāfiskā apģērbā ar ieročiem, gatavs cīņai (Oto Viduks, "Lietuvēns", Nr. 1, 1915). Latviešu sievietes ideāltēls ir mierpilns ar spēcīgu, proporcionālu augumu, pareiziem sejas pantiem (Eduards Šmits, "Gailis", 1912, Nr. 6). Piemīlīgo sieviešu neuzkrītošā āriene ir pretstats Svešo sieviešu ārišķībām. Svarīga latviešu mitoloģijas sastāvdaļa bija svētku kultūras, pirmkārt, Dziesmu svētku tradīcijas, radīšana. Karikatūras izceļ svētku patosu, diriģentu entuziasmu (Anonīms, "Gailis", 1913, Nr. 24), dziedātāju un mūziķu aizrautīgumu, kā arī Svešo neizpratni un pretestību. Jāmin arī tāda latviskuma atšķirības zīme kā Jāņu dienas svinēšana (Indriķis Zeberīns, "Lietuvēns", 1914, Nr. 11).

III.3.2. Latvieša rakstura iezīmes

Kā svarīgākais latvietim izcelts darba tikums (zemes kopšana), ko apliecina arī tēlotājmākslas darbi. Uzteicamas un veicināmas bija brīvības un izglītības alkas (vienlaicīgi informācijas izvērtējums), drosme un atbildība, nosodot pazemību, savas tautības noliegšanu, slinkumu, dzeršanu, skaudību, glēvumu u. c. Spilgtākie pretmeti (triecīnīti): Riharda Zariņa ideālvaronis "Eposā" ("Svari", Nr. 7, 1906) un Aleksandra Romana nožēlojamais hibrīds jeb "Tas padevības gars" ("Svari", Nr. 6, 1906). Redzama latvieša transformācija no verga līdz uzvarētājam/saimniekam (Oto Viduks, "Lietuvēns", 1915, Nr. 2). Atklātas atšķirīgas noskaņas: sadrūmis sava beztiesīguma dēļ, apjucis, bezrūpīgs, nereti viltīgāks par vācieti. Sievietes karikatūrās redzam liriskas, izturīgas, pacietīgas smagā darbā, vienmēr gatavas upurēties ģimenei, priekšzīmīgas mātes. Tiek slavīnāta gan tikumība un kristīgā morāle (Aleksandrs Romans, "Svari", 1907, Nr. 5), gan enerģiskums un izlēmība.

III. 4. Cittautiešu/ Svešo reprezentācija karikatūrās

Lai izvērtētu cittautiešu jeb Svešo vizualizāciju karikatūrās, autore sniedz ieskatu etniskajā konfrontācijas diskursā 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā vietējā vācu un krievu presē, izceļot 1905.–1907. gada revolūcijas laiku. Kaut arī vācu un krievu tautas pārstāvju procentuālais īpatsvars bija neliels un pamazām mainījās latviešu sociālā struktūra, iezīmējot pāreju no lauksaimniecības uz citām sfērām, saglabājās titulnācijas diskriminētais stāvoklis, tāpēc jaunlatviešu publikācijās bieži sastopams precīzs nošķīrums Savējos un Svešajos, vienlaicīgi nosodot arī iekšējos Svešos (kangarus, kārķļu vāciešus).

III.4.1. Vāciešu attēlojums

Karikatūra sekmēja ļoti precīzas nacionālās kopienas atšķirīgumu no Svešajiem, zīmētājiem izvēloties tikai tos elementus, kas palīdzēja tos nošķirt no pamatnācijas. Jau pirmajās latviešu karikatūrās, kā galvenais ārējais Svešais izcelts vācietis. Par latviešu tautas atmodu bremzējošo vācu varas simbolu kļuva Augusta Dauguļa vizualizētais Bizmanis "Pēterburgas Avīzēs" (1862). Vāciskā pagātne, arhaiskais sabiedrības dalījums tiek pretstatīts latviešu jaunībai un nākotnei. Vāciešus zīmēja bruņinieku tērpos (Rihards Zariņš, "Austrums", 1905, Nr. 4), uzsverot kopienas degradāciju: kristianizācijas misija palikusi pagātnē, tagad mērķi koncentrējas uzņēmējdarbībā (E. Oškals, "Lietuvēns", 1915, Nr. 1). Disharmoniskie, deviantie vāciešu augumi tiek pretstatīti veselīgajiem latviešiem (Pēteris Kundziņš, "Lietuvēns", 1915, Nr. 2). Izglītības līmeņa plaisa starp latviešiem un vācbaltiešiem bija milzīga, tas arī bija iemesls, lai karikatūristi, nespējot šo faktu atspēkot, izvērstu ironiju par to. Viens no populārākajiem

karikatūras tēliem bija vācu presi (visbiežāk, avīzi "Düna-Zeitung") simbolizējošā neglītā vecene ar uzticamajiem pavadoņiem (garīdzniecību, žandarmiem u. c. varas pārstāvjiem). 1905.–1907. gada revolūcijas kontekstā baronus vizualizēja kā masīvus, trulas varas iemiesojumus (Jānis Roberts Tillbergs, "Rīkstes", 1906, Nr. 4), vai kā kalsnējus, "pārsmalcinātus", bet tikpat nežēlīgus atriebējus un slepkavas (Alberts Kronenbergs, "Gailis", 1913, Nr. 20). Kā simbolisku milzu nezvēru, vai – gluži otrādi – nožēlojamus radījumus: velnu, cūku, suni. Svarīga bija opozīcija "viesis-saimnieks", tāpēc viņus noniecināja parazītu veidolos (Indriķis Zeberīns, "Lietuvēns", 1915, Nr. 6). Pirmā pasaules kara laikā tos vizualizēja kā aukstasinīgus ienaidniekus vai nožēlojamus zaudētājus (E. Kalniņš, "Greizais Spogulis", Nr. 10, 1914), kā lieku pagātnes traucēkli, nodibinoties Latvijas valstij.

III.4.2. Krievu attēlojums

Līdz ar rusifikācijas politikas pastiprināšanos pieauga nepatika pret carisko patvaldību, īpaši naidis pastiprinājās revolūcijas laikā. Sākotnēji krievus redzām kā elegantus kungus, tad kā valsts birokrātiskā aparāta ierēdņus (Rihards Zariņš, "Svari", 1906, Nr. 1), kā visvarenus kārtības uzturētājus vai muļķīgus žandarmus. Vispopulārākais atveids – bārdains tirgotājs tradicionālā apģērbā vai zemnieks jeb "mužiks" – impulsīvs, aprobežots (Anonīms, "Vārdotājs", Nr. 37, 1906), Pirmā pasaules kara beigās – kā Krievijas impērijas fanātisks aizstāvis vai bravurīgs revolucionārs. Abi Svešie bija vienoti attiecībā pret titulu nāciju – savu preses izdevumu slejās, ģenerējot mežonīga latvieša veidolu (Rihards Zariņš, "Svari", 1907, Nr. 4). Atsevišķas karikatūras aicina uz sadarbību kopējā valstī (Rihards Zariņš, "Svari", 1907, Nr. 9). Karikatūristi izmantojuši arī tādus vispārzināmus tēlus kā vācu ērgli un krievu lāci

(Jānis Sprinģis, "Skudra", 1919, Nr. 3), kā arī valstu alegorijas: Māmuļu Krieviju un Ģermāniju, visbiežāk masīvas un valdonīgas (Eduards Šmits, "Dadzis", 1912, Nr. 8). Latviešu karikatūrās vācu un krievu pārstāvji gan nežēlīgi cīnās par līderpozīcijām, gan vienojas kopējai sadarbībai, gan izliekas par Latvijas draugiem.

Nobeigums

Galvenais promocijas darba rezultāts ir līdz šim mazpētītā latviešu karikatūras vēstures materiāla sistematizācija un analīze no pirmsākumiem līdz 1920. gadam. Tika izcelti svarīgākie posmi, autori un avoti, veikta karikatūras attīstības izpēte, apskatot tās gan kā māksliniecisku fenomenu, gan sabiedrisko norišu katalizatoru.

Darba rezultātā tiek apstiprināta izteiktā hipotēze – karikatūras bija latviešu NI veidošanās un attīstības svarīgs faktors, vienlaikus vērojama NI ietekme uz karikatūras attīstību.

Periodika kļuva par nozīmīgu NI veidošanās faktoru. Novērojama saikne ar Eiropā izplatītajiem vienkāršajiem humoristiskajiem zīmējumiem/populārajām jeb tautas smieklu lapām – ar amatniecisku formveidi, viegli uztveramu saturu un skaidrojošu pavadtekstu.

Atšķirīgo māksliniecisko līmeni var skaidrot ar amatieru līdzdalību, ierobežotajām tehniskajām iespējām, pieprasījumu pēc operativitātes, zemākām pašizmaksām, pielāgošanos atšķirīgam izglītības līmenim, sociālajam statusam u. c. nosacījumiem.

Pateicoties aktuālajam saturam, daudzveidīgajām mākslinieciskajām un stilistiskajām kvalitātēm, satīriskā grafika iemantoja vislielāko popularitāti un sabiedrisko nozīmi tēlotājmākslā kopumā.

Karikatūra kļūst par dažādu izdevumu obligātu sastāvdaļu, ieņemot noteiktu vietu gan mākslas dzīvē,

gan kā sabiedriskās domas ātrs un precīzs paudējs. Tādejādi latviešu karikatūristi trāpīgi un mākslinieciski daudzveidīgi atklāja visas nozīmīgākās sabiedriski politisko notikumu refleksijas, ieskaitot Latvijas Republikas svarīgākos izaicinājumus 1920. gadā, un ieskicēja valsts nākotnes perspektīves.

Izvērtējot veikto satīriskās grafikas un NI attīstības savstarpējās mijiedarbības analīzi, būtiski bija minēt jaunlatviešu mēģinājumus formulēt NI attīstības jautājumus – specifiski latvisko vēstījumu kopumu, kas atšķirtos no cittautiešu kultūras kodiem, uzsverot tautas vienotības ideju.

Satīriskās grafikas ietekmi uz NI attīstību noteica gan pašas jomas (kariķēšana/pārspīlēšana), gan karikatūras kā sociālā fenomena īpatnības (demokrātisms, operativitāte un pieejamība).

Karikatūristu aktīvā līdzdalība nācijas tapšanas procesos ievērojami paaugstināja latviešu interesi par satīrisko grafiku un tās sociālo nozīmīgumu.

Apkopojot minēto, jāuzskaita latviešu karikatūras vēsturē (no 19. gs. 2. p. līdz 1920. gadam) pirmo reizi paveiktais:

- sniegts ieskats karikatūras jomas specifiskā, izveidota tipoloģija, izdalītas un aprakstītas galvenās funkcijas, piedāvāti terminu latviskojumi;
- izveidota periodizācija un noteikti latviešu karikatūras attīstības svarīgākie faktori: mākslinieciskie, sociāli ekonomiskie, sociāli politiskie; materiāltehniskie;
- izcelts svarīgākais mākslas centrs – Pēterburga, kur mākslas izglītības iestādēs mācījās vairākums latviešu karikatūristu (Mākslas akadēmija, barona Štiglica Centrālā zīmēšanas skola, Ķeizarkarikatūras mākslas veicināšanas biedrības skola). Veiksmīgi darbojās Venjamina Blūma mākslas skolas un privāto darbnīcu (piemēram, Jaņa Rozentāla darbnīca) audzēkņi;

- sistematizēti, izvērtēti un aprakstīti nozīmīgākie izdevumi ar karikatūrām – “Svari”, “Vārdotājs”, “Rīkstes”, “Spēriens”, “Pēriens”, “Dadzis”, “Gailis”, “Lietuvēns”, “Skudra”, “Spogulis” –, kā arī atsevišķi izdevumi (“Uz karstiem ķieģeļiem”, “Visa Rīga smejas”) un kalendāri (Ādolfā Alunāna Zobgala un Zvārguļa Zobgala);

- izcelti svarīgākie latviešu karikatūristi, viņu radošo biogrāfiju galvenie posmi (izglītība, ietekmes), mākslinieciskais rokraksts (dominējošās tematiskās, stilistiskās un tehniskā izpildījuma tendences), raksturota sniegto vēstījuma precizitāte;

- noteikti nozīmīgākie karikatūristi: Augusts Daugulis, Indriķis Zeberīns, Jānis Roberts Tillbergs, Rihards Zariņš, Alberts Kronenbergs, Pēteris Kundziņš, Roberts Vilciņš, Oto Viduks, Voldemārs Zeltiņš, Žanis Šēnbergs. Fragmentāri jomai pievērsās Arturs Baumanis, Aleksandrs Romans, Jāzeps Grosvalds, Rūdolfs Pērle, Gustavs Šķilters, Eduards Brencēns, Jānis Jaunsudrabiņš, Aleksandrs Štrāls, Pēteris Krastiņš, Krišjānis Ceplītis, Jānis Zegners, Eduards Šmits; karikatūrista gaitas sāk Jānis Dreslers, Verners Linde u. c.;

- izceltas tās karikatūras īpatnības, kas ļauj tai ieņemt svarīgu lomu latviešu NI veidošanas gaitā (Savējo idealizācija, Svešo nošķiršana, vienkāršošana stereotipu radīšanā, didaktiskums u. c.);

- secīgi atklāta karikatūras līdzdalība latviešu NI struktūras elementu, Latvijas tēla (telpa, laiks, zeme, vēsture, panteons, simboli) radīšanā;

- aprakstīti un analizēti karikatūrās vizualizētie Savējo un populārāko Svešo tēli (āriene, rakstura iezīmes, darbība, dzīvesveids);

- konstatēts, ka visbiežāk kā Svešos, kas nepieciešami Savējā idealizēta tēla veidošanā, karikatūristi izvēlējās vāciešus un krievus;

- secināts, ka lielākā daļa zīmētāju pakļāvās stereotipu ierobežojumiem, tikai daži piedāvāja oriģinālas Svešo tēlu interpretācijas;
- noteikti karikatūrās konstatētie stilistiskie iestrāvojumi no naivisma līdz akadēmisma paveidiem, ietverot historismu, neoromantismu, reālismu, jūgendstilu, nacionālo romantismu;
- sniegts īss ieskats NI būtisku aspektu vizualizācijās citās tēlotājmākslas jomās un daiļliteratūrā;
- rezultāti sistematizēti tabulās (mākslinieku darbība periodikā, populārākie signējumi, iniciāļi, pseidonīmi, pamatinformācija par izdevumiem u. c.).

Loģiska ir iespējamā latviešu karikatūras vēstures pētījuma kontinuitāte, hronoloģiskās robežas paplašinot līdz starpkaru periodam – autoritārisma 1934. gadā un līdz 1940. gadam, kad Latvija tika iekļauta PSRS –, un tālāk sekotu neatkarības atjaunošanas posms ar 1991. gadu līdz pat mūsdienām.

ART ACADEMY OF LATVIA

GUNDEGA GAILĪTE

**THE HISTORY OF LATVIAN CARICATURE
ART**

**AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT
OF NATIONAL IDENTITY**

(from the Beginnings to 1920)

Summary of the Doctoral Thesis for a PhD degree
in “Music, visual arts, and architecture” Sub-field: Art
History

Scientific Supervisor

Dr. art. Stella Pelše

Riga, 2022

ABSTRACT

The objective of the doctoral thesis is to systematize and assess the history of Latvian Caricature art from its beginnings up to 1920, viewing caricature as an artistic phenomenon and simultaneously as a catalyst of social developments, from the most significant period of national emancipation. The hypothesis is advanced that caricature art was a significant factor in the emergence and development of Latvian national identity; simultaneously, it is possible to observe the influence of national identity on the development of caricature art.

The history of Latvian caricature art divided into four periods, the examination of each period is preceded by an account of the culture-historical context, focusing on circumstances that affected the caricature. The sub-chapters consider the most important sources of caricature art and the activity of caricaturists (range of themes; individual hand; style). The final part considers the issues relating to the emergence and development of Latvian national identity. It examines the beginnings of the visual representation of Latvianness and the caricature representations of the Latvian (Self) and the non-Latvian (Other).

Keywords: history of Latvia, history of the press, graphic art, caricature, national identity (NI), Self/Other.

CONTENTS

Abstract	45
Topicality of the Thesis, its Goal, Tasks, Methods and Structure.....	47
Overview of the Doctoral Thesis's Research	
The Specificity of Caricature and Cultural and Historical Context.....	57
History of Latvian Caricature from the Beginning to 1920	58
The Role of Caricature in the Emergence and Development of Latvian National Identity	74
Conclusion	81
Dissemination of the Research Results.....	85

TOPICALITY OF THE THESIS, ITS GOAL, TASKS, METHODS AND STRUCTURE

Topicality of the Subject

The choice of subject for the doctoral thesis resulted from the fact that Latvian caricaturists' output in terms of diversity and artistic level, internal development, relationships with other European schools of art etc., has not yet been systematically studied in the context of art history. Caricatures often elucidate some event or the essence of a personality in the most pointed way. Therefore, they illustrate the daily press news or topics in history books. The selected period is notable for the modernisation process of national culture shaped by the first generations of Latvian professional visual artists.

The history of caricature is closely related to the overall artistic development, historical events, existing ideology and political, ethno-psychological, socio-economic, technological and other conditions. Symbols and signs in caricatures were familiar codes of communication, so this thesis could be of interest not only for art historians but also for researchers of press history, national identity (below NI), sociology, anthropology, political science and other fields.

Caricatures are highlighted in the thesis as: 1) important part of Latvian visual arts; 2) significant reflections of political, social, economic and cultural life; 3) the most operative and democratic branch of visual arts, promoting the development of public opinion and raised the popularity of press; 4) an important factor in the development of Latvian NI. Caricatures are still an important part of the mass media, as the topicality of NI has not diminished.

Goal and Tasks of Research

The **goal** of the thesis is to systematise and analyse the history of Latvian caricature from the beginnings to 1920.

The following **tasks** have been set to achieve this aim:

- 1) to characterise the specificity of caricature, its means of artistic expression, to present a typology and establish the main functions;
- 2) to provide an insight into the Russian cultural and historical context;
- 3) to divide the history of Latvian caricature into periods and assess the most important sources of caricatures;
- 4) to describe the activities of most significant Latvian caricaturists;
- 5) to single out dominant tendencies in the history of Latvian caricature;
- 6) to reveal sequentially the reflections of such Latvian NI elements in caricature as images of Latvia, Latvians and non-Latvians;
- 7) to disclose those interpretational aspects of caricature's message that allow seeing this field as a major factor in the development of NI;
- 8) to provide a summary of research results; create tables about the caricaturists' activities (publications; publishing houses/publishers, signatures)

To accomplish those tasks, theoretical sources were examined along with gathering and analysing empirical data.

Material of Research and Terminological Conditions

The empirical material for the thesis consists of caricatures by Latvian artists created from the second

half of the 19th century until 1920. Over 100 various publications, calendars, postcards and posters with more than 2000 caricatures have been examined.

Most important research materials are held by the Latvian National Library (LNL) and University of Latvia Academic Library (ULAL) as well as by Riga History and Navigation Museum (RHNM), Latvian National History Museum (LNHM), Latvian War Museum (LWM), Latvian National Museum of Art (LNMA), Literature and Music Museum (LMM), Russian State Library in Moscow (RSL) and Russian National Library in St. Petersburg (RNL).

The Latvian term *karikatūra* has evolved from the Italian *caricatura*, from *caricare* – “overload”, “exaggerate”. The mid-19th century English synonym “cartoon”, meaning “sketch” and derived from the Italian word *cartone* (“cardboard”), has not taken root in Latvian.

The term “nation” used in this work is explained by the Republic of Latvia Ministry of Culture in its basic propositions for NI and the integration of society (2012–2018). Nation is a community that either has its national state or struggles to obtain one. Latvians evolved as a nation with its own culture in the 19th century, held together by a sense of unity, national interests and readiness to defend them. The idea of national self-determination began to spread in the nation around the turn of the 20th century, implemented in 1918. The term “national identity” refers to the part of a person's identity that bounds it with other individuals with similar traits of national culture (language, totality of values, models of behaviour, cultural symbols and social memory). NI includes the idea of the uniqueness and continuance of every nation.

Chronological Boundaries of the Thesis

The doctoral dissertation is arranged chronologically, dividing the selected period in four sections, each highlighting major sources of caricatures, artists and their works.

The first boundary was based on the fact that the history of Latvian caricature began in the second half of the 19th century. In Western countries, the spread of caricature was fostered by the development of printing and publishing that brought diversity and quality into graphic arts. Caricature was also influenced by the country's legislation (reforms of the 1860s) and the so-called New Latvians' activities in the 1850s–80s.

The second boundary was determined by the end of the War of Independence in 1920 when the peace treaty was signed with Soviet Russia. Caricatures are detailed witnesses of the crucial war years as well as the first challenges faced by the new state. The work on the state symbols brought the specificity of Latvian NI to the fore.

Methods and Structure of Research

Methods of art history and other fields as well as their combinations have been used in this study, including such methods as formal, iconographical, iconological, analytical, attributive, comparative-typological and historical, semiotic, biographical and sociological one. Examining the vast material began with the empirical method, slowed by the scatter of caricatures in a variety of publications in both Latvia and abroad. Also, the limited access to libraries and other depositories, the slow process of systematisation and digitalisation were obstacles to overcome. Genetic method was used to assess the development of the overall scene. Some means of palaeographic research were useful in the analysis of handwriting, attempting to attribute anonymous works or those signed only with

initials. Comparative method has been used in the search for analogies.

The structural model emphasises the most notable moments in the development of caricature, providing information about major sources and artists, as well as reveals the role of caricature in the process of emergence and development of NI. Parallels with visual arts and literature are outlined too. The study includes an introduction describing the topicality of the subject, problems, goal, tasks, methods and structure followed by a historiographical overview. The main text consists of three parts with consecutive subchapters. The **first part** explains the term of caricature, describes forms and manifestations of this field as well as its specificity, also dealing with typology and functions. The **second part** is a historical account of Latvian caricature divided chronologically into four periods: 1) second half of the 19th century – 1905; 2) 1905–1907; 3) 1908–1914; 4) 1914–1920. Each period is introduced by the cultural-historical context, mentioning conditions affecting the evolution of this branch. The **third part** is dedicated to the problems of Latvian NI, its emergence and development. **Conclusion** sums up the most important results, chronologically listing the top sources, artists and works, tendencies of Latvian caricature in terms of content and form; traits of artistic styles and trends, contacts and influences among art schools etc.

Research History

The specificity of the thesis determines the division of literature in several groups. No comprehensive research has yet been done about the history of Latvian caricature. Therefore, general sources with episodic passages about the history of caricature have to be used alongside individual articles, parts of monographs, publications on the Internet, etc.

To understand the historical and artistic context of this study, most valuable were works about the history of Latvian graphic arts and visual arts in general from the second half of the 19th century to 1920.

The most comprehensive is the art-historical overview under the general supervision of Vilhelms Purvītis (1872–1945) *Mākslas vēsture II: Glezniecība, grafika un karikatūra* [Art History II: Painting, Graphics and Caricature] (1934) where Anšlavs Eglītis (1906–1993) wrote about the history of the world caricature and Latvian caricature. Also important is the assessment of the specifics of caricature in the publication *Mākslas likteņi un vērtības* [Art's Fortunes and Values] (1940) by Boris Vipper (*Борис Буннеп*, 1888–1967).

The most important Soviet-period source is the collective monograph *Latviešu tēlotāja māksla: 1860–1940* [Latvian Fine Art: 1860–1940] (1986) edited by Skaidrīte Cielava (1920–2005), containing research of caricatures by Velta Lapacinska (1941–2010). Also notable are some articles, for example, about the satirical press graphics of 1905–1907 by Sandra Kalniete. Study by Jānis Siliņš (1896–1991) about Latvian art from 1800 to 1914 (1979–1980) was published in exile, paying attention to caricatures as well. Valentīns Pelēcis (1908–1999) has surveyed the history of caricature for the series of articles in the magazine *Jaunā Gaita* (1968).

Most comprehensive in terms of facts are the academic publications of the general *Art history of Latvia – Period of Realism and Historicism: 1840–1890* (2019), *Period of Neo-Romanticist Modernism: 1890–1915* (2014) and *Period of Classical Modernism and Traditionalism: 1915–1940* (2016).

Episodic dealing with the subject is found in the following general art literature: *Latvijas mākslas vēsture* [Art History of Latvia] (2003); *Apceres par Latvijas mākslu simts gados: 18. gs. beigās–19. gs. beigās*

[Essays on Latvia's Art in a Hundred Years: Late 18th to Late 19th Centuries] (1984) by Romis Bēms (1927–1993); articles in periodicals, such as those by Jānis Jaunsudrabiņš (1887–1962) in *Druva* (1914); *Kopoti raksti* [Collected Articles] (1910) by Jānis Asars (1877–1908), *Mākslas vēsture* [Art History] (1935) by Jānis Dombrovskis (1885–1953).

Māris Brancis has analysed the role of Art Nouveau in the graphic design of periodicals in the book *Ornaments Latvijā* [Ornament in Latvia] (1994) while Inta Pujāte has written about the history of Latvian ornament in the same book. Conversely, she has taken up Art Nouveau journal graphics in the publication *Jugendstils. Laiks un Telpa = Art Nouveau. Time and Space* (1999).

The field of this thesis is partially studied in several monographs: *Jānis Roberts Tillbergs* (1996) by Māris Brancis; *Džo. Jāzeps Grosvalda dzīve un māksla* [Joe. Life and Art of Jāzeps Grosvalds] (2006) by Eduards Kļaviņš; *Alberts Kronenbergs* (1961) by Romis Bēms; *Vilki, velni un vīri* [Wolves, Devils and Men] (2017) by Jukka Rislakki. One should single out the autobiography *Richarda Zariņa atmiņas* [Memoirs of Richards Zariņš] (2015) as well as the book about this graphic artist (2016) by Kristīne Ducmane. An important event was the exhibition at LNMA dedicated to Zariņš (2020) and the publication (2021) where the author of the thesis has explored his contribution to caricature.

Among published textual sources, there is the selection of Teodors Ūders' (1868–1915) letters, articles and notes (2001), Janis Rozentāls' correspondence in the book *Dzīves palete* [Life's Palette] (1997); *Laikmets vēstulēs: Jauno latviešu mākslinieku sarakste. 1914–1920* [Epoch in Letters: Correspondence of Young Latvian artists. 1914–1920] (2004) compiled by Aija Nodieva (1932–2019), as well as pictorial editions, like

the reproduction album of Janis Rozentāls (1991) edited by Inta Pujāte.

The problems of the dissertation have been examined in several students diploma works held by Art Academy of Latvian Information centre (AAL IC). Most useful were the author's BA and MA papers about the contribution of Latvian artists to periodicals in 1900–1914 (1999) and an insight into Indriķis Zeberīņš' magazine graphics (2001). Tatyana Slobodchikova has studied magazine and newspaper graphics in Latvia in the second half of the 19th century while two authors – Zigurds Pigits and Uldis Tabaks – dealt with the reflection of the 1905 Revolution in caricatures (both in 1967), etc.

The next group of literature takes up the history of world caricature. In Latvian, most comprehensive is the aforementioned art history edited by Vilhelms Purvītis. Concise articles are found in the interwar-period journals, like Jēkabs Bīne's (1895–1955) *Karikatūra un šaržs* [Caricature and Jest] (*Sējējs*, 1937, No. 1–4; 6; 11).

One should mention Constance C. McPhee's study *Infinite Jest: Caricature and Satire from Leonardo to Levine* (2011), English art critic Edward Lucie-Smith's book about caricature art (1981), Eberhard Demm's research of caricature as a propaganda tool (1993) and Mark Hewitson's work about the power of the black humour (2012).

Considering the history of German caricature, noteworthy is the study by Gisold Lammel (1995). Several authors have analysed the popular German satirical magazines *Simplicissimus* and *Kladderadatsch*, for example, Ann Taylor in her book about the relationships between satire and society (2015), and the most prolific graphic artists, like Timothy Hiles about Thomas Theodor Heine (1996). Magdalena Źakowska has studied the history of German and Russian caricature

(2011). Digitalised versions of German magazines *Simplicissimus*, *Jugend* and *Der Wahre Jacob* have been useful too.

Regarding the history of Russian caricature, there is the survey of this topic from 1812 to 1985 (2006) by Vladimir Lisin (*Владимир Лисин*) as well as works emphasising the period in question, such as John Bowlt's article "Art and Violence" (1975). The 1905 Revolution in satirical graphics is analysed by Oleg Minin (*Олег Минин*, 2008), Yevgeniya Demchenko (*Евгения Демченко*, 1984), Vladimir Shleev (*Владимир Шлеев*, 1989), etc.

Another group consists of studies dealing with caricature in relation to NI in various countries: Stephen Hess' and Sandy Northrop's book about the USA (2011), Tamara Hunt's publication about Great Britain (2003), Andrzej de Lazari's and Oleg Ryabov's (*Олег Рябов*) research of Russians and Poles depicting each other in caricatures (2007), etc.

Although the thesis is not a theoretical study, one has to mention works making contribution to the theoretical exploration of this field. Examples are Ernst Gombrich's (1909–2001) *The Cartoonist's Armoury* (1971) and Lawrence H. Streicher's work aggregating basic theoretical principles of political caricature (1967); also Boris Vipper's *Введение в историческое изучение искусства* [Introduction to Art-Historical Research] (1985) and Umberto Eco's (1932–2016) *Neglītuma vēsture* [On Ugliness] (2008).

The next group of works are studies of Latvian national liberation as well as culturological, philosophical and historical studies focused on the developmental problems of Latvian NI. Several authors' doctoral dissertations were useful, such as works by Deniss Hanovs (2003), Dagmāra Beitnere-Le Galla (2003), Kristīne Volfarte (2009), Inese Šūpule (2012), Laila

Krūmiņa (2005), Svetlana Rizhakova (*Светлана Рыжакова, ИЭА РАН, 2010*) and Maxim Kirchanov (*Максим Кирчанов, ВГУ, 2006*).

Natalya Zhilyakova's (*Наталья Жильякова*) studies of the phenomenon of satirical graphics and Svetlana Makhonina's (*Светлана Махонина*) book about Russian journalism in the early 20th century provide insights into the history of Russian press.

Most useful was the book *Latviešu žurnālistikas vēsture no pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam* [History of Latvian Journalism from the Beginnings to the First World War] (1992) and its continuation about the interwar period.

To conclude, theoretical works deserve mention that contributed to the methodology of the dissertation, including momentous books and articles on the problems of nationalism and collective identity. British researcher Anthony D. Smith's (1939–2016) works (1986, 1998) were of particular importance.

The paradigm of ethnosymbolism was most significant in the choice of methodology for the analysis of caricature in the context of Latvian NI. Other classic studies of the phenomenon of nation were also noteworthy. One should emphasise Benedict Anderson's (1936–2015) book (1983), allowing to interpret the emergence of satirical graphics as a chance to “notice” the nation. Works about symbols of NI, for example, Eric Hobsbawm's (1917–2012) study (1983), contributed to the methodology as well. To understand the representation of Latvians and their neighbours in caricatures, a decisive assumption was that identity is first of all relationships between “the self” and “others”. This aspect is most elaborated in Richard Jenkins' work *Social Identity* (1996).

I. THE SPECIFICITY OF CARICATURE AND CULTURAL AND HISTORICAL CONTEXT

I.1.1. Term of “Caricature”, its Forms and Manifestations (Description, Typology, Functions)

The term “caricature” is used in a narrow as well as in a broader sense. Primarily it is a branch of graphic art, using exaggerated means of artistic expression to criticise flaws. The term is this thesis used in a broader sense. It includes humorous drawings, jests and other forms and groups of images. The author does not consider grotesque form as the main trait or criterion of caricature; instead this is a comic (didactic, sarcastic, etc.) message, thematically embracing all social, political, etc. phenomena or events, including individual experiences. This can be a realistic drawing with illogical title or accompanying text, revealing the work's content and meaning, but it should be given by the artist.

Caricatures range from humorous drawings (including popular printed humour sheets or catchpenny print) to satire. The author has typologically established three forms/groups of caricature: 1. domestic or social caricature; 2. political caricature, including the so-called philosophical caricature; 3. friendly jests. Caricatures can be also groups according to other criteria, such as single frame, comparative/parallel caricatures, etc.

The author has settled the main functions of caricatures: 1. entertainment and habit; 2. information and education, including distortion of reality in the name of public good; 3. didactic function – setting of community's social norms and values; 4. participation in the creation of collective identification (autostereotypes, heterostereotypes, symbol systems) and preservation (including NI); 5. caricature as a weapon in social conflicts and political struggles (delegitimisation of

power) that determines the increased demand at times of social, economic and political upheavals.

II. HISTORY OF LATVIAN CARICATURE FROM THE BEGINNINGS TO 1920

II.1. Beginnings of Latvian Caricature (Second Half of the 19th Century – 1905)

To start the survey of Latvian caricature and ground the periodisation of its history, one should note several factors affecting the field's development:

- material and technical: development of printing and publishing industry, growing numbers of publishing houses, publications with satirical graphics and their print runs;
- social: the wide spread and mass "consumption" of caricatures, democratic and effective character of the field;
- socio-economic: people's rising education level, development of training for graphic artists, increasing number and social prestige of caricaturists, institutionalisation of the caricaturist's profession, integration into international circles of caricaturists (publications in foreign periodicals, professional contacts with foreign caricaturists and satirical publications);
- socio-political: the presence of great social conflicts, consolidation and mobilisation of a certain group, political engagement;
- artistic: development of Latvian artistic culture, achievements of European (especially German and Russian) caricaturists, Latvian caricaturists' growing professional skills.

II.1.1. The National Epoch and Its Symbol *Pēterburgas Avīzes*

The publication *Pēterburgas Avīzes* [St. Petersburg Newspapers] (1862–1865, St. Petersburg) launched by New Latvians played a crucial role in the process of modern nation-building, as its ideas promoted national solidarity and social responsibility. The newspaper's content supervised by Krišjānis Valdemārs (1825–1891) and Juris Alunāns (1832–1864) complied with the democratic leanings of society's most progressive part. The number of subscribers exceeded 4000 in a few months (Roze L., 1962). This was largely due to the humorist and satirical supplement *Dzirkstele/Zobugals* [Spark/Banterer] co-created by the first academically trained Latvian wood engraver Augusts Daugulis/Daugelis (1830–1899). The epoch is revealed in provocative dialogues (conservative vs. modern) in line of the press traditions of the time. Artistically laconic are the canonical images, the journalist Zobgalis, the old German Bizmanis, the countryman Brencis and the city dweller Žvingulis.

II.1.2. Sequel of New Latvians' Publishing Activities in Humorist Press Publications and Calendars (1870–80s)

The newspaper *Baltijas Vēstnesis* [Baltic Messenger] (1868–1906, Riga) continued the national mobilisation, its supplement caricatures drawn by Kārlis Kronvalds (1838–1883).

The four almanacs of *Dunduri* [Gadflies] (1875–1878) feature skilfully applied traditions of Augusts Daugulis alongside new traits, creating a string of remarkable types. The title vignette of *Jaunie Dunduri* [New Gadflies] (1875) contains Zobugals' image created with Daugulis' original wood blocks. Caricaturists'

names are not indicated; Baumaņu Kārlis (Kārlis Baumanis, 1835–1905), the real publisher of the almanac, was possibly among them.

Jānis Lakše-Laksmanis (1851–1885) used humorist tones in his illustrations for the newspaper *Baltijas Zemkopis* [Baltic Farmer] (1875–1880, Jelgava) and the magazine *Pagalms* [Yard] (1881–1883, Jelgava).

Estonian graphic artist Eduard Magnus Jakobson (1847–1903) unveiled common human foibles in his humorist drawings (1885, No. 41) for the newspaper *Rota* [Adornment] (1884–1887, Riga).

Caricatures by the versatile graphic artist Mārtiņš Bušs (1855–1930) are found in press (*Baltijas Zemkopis*, *Rota*, etc.) as well as in books (J. Anskēnēvičs, *Brenča un Žvinguļa brauciens uz vispārīgiem latviešu dziedāšanas svētkiem* [Brencis' and Žvingulis' Ride to the All-Latvian Song Festival], 1874) and calendars. Ironic dialogues are performed by Brencis and Žvingulis, the City Dweller and the Countryman, the Fat Man and the Lean Man, the fight against *bizmaņi* goes on but Zobugals has been replaced by the awkward Smaidulis.

The growing economic prosperity, education and national self-consciousness fostered the supply of thematically diverse calendars as late as up to the First World War. *Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs* [Ādolfs Alunāns' Zobgals' Calendar] (1892–1915) features Mārtiņš Bušs' contribution alongside anonymous caricatures. They despise social stratification, deride the sentimental zest of the National Epoch, remind about duties, etc.

II.1.3. The New Generation of Caricaturists since the 1890s (Group *Rūķis*)

A number of Latvian artists got their professional training in St. Petersburg in the late 19th century.

Noteworthy is the students' association *Rūķis* that promoted the development of Latvian art and NI.

Arturs Baumanis (1867–1904) captured his daily impressions through a humorist's lens in parallel to his studies at St. Petersburg Academy of Arts, as seen from sketches held by the AAL IC and Graphic Collection at LNMA.

Rihards Zariņš' (1869–1939) professional skills after graduation from the Stieglitz Central School of Technical Drawing and gaining experience in Western Europe are confirmed by his career at the Russian State Paper Press, ensuring solid income and status. His activities in periodicals started during student years and included caricatures too. A favourite subject was to measure leading positions in the press field, scorning the Baltic German newspaper *Düna Zeitung*; Zariņš also began to depict the land/nation as a female image according to an old European tradition (1904, No. 3).

Artistic competition was launched in the magazine *Austrums* by the second top caricaturist who studied at the St. Petersburg Academy of Arts – Jānis Roberts Tillbergs (1880–1972). His caricatures reveal the atmosphere of public life, emphasising intellectual and political leaders and denouncing the disregard of nation's interests (1904, No. 1).

The Stieglitz School graduate Eduards Brencēns (1885–1929) and Indriķis Zeberīņš (1882–1969) who studied at Janis Rozentāls' studio in Riga and later at the Imperial Art Promotion Society's school in St. Petersburg also contributed to *Austrums*.

II.1.4. Demand for the Comic in Newspaper Supplements, Specialised Publications and Calendars in the Early 20th century

Pēterburgas Avīzes (1901–1905, St. Petersburg) was published without the preliminary censorship thanks to the publisher Oskars Rāviņš' (1862–1929) connections. Rūdolfs Blaumanis (1863–1908) supervised the satire and humour chapter *Purva mala* [Swamp Edge] but the leading caricaturist was Rihards Zariņš.

Caricatures by Voldemārs Zeltiņš (1879–1909) whose everyday scenes contain serious subtexts aimed against inequality, wealthy and ambitious pseudo patriots from the Riga Latvian Society, Germanisation, etc., were published in the satirical and humorist publication *Uz karstiem ķieģeļiem* [On Hot Bricks] (1904, Riga).

A wide variety of caricatures, mainly anonymous, are found in calendars, including the aforementioned *Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs* as well as *Zvārguļa Zobgala Kalendārs* (1901–1913).

II.2. Visual Rhetoric of the 1905–1907 Revolution: Caricatures as a Mass Cultural Phenomenon

As Latvians for the first time stood up for their social and political rights, patriotic moods escalated. On 17 (30) October 1905, Tsar Nicholas II signed the manifesto promising the parliament (Duma) and freedoms of expression, gatherings and associations. Caricaturists' active participation in the interpretation of events fostered the flourishing of journalism too. Alongside the role of German artistic school (magazine *Simplicissimus*, 1896–1944, resumed for a short period), Russian achievements of graphic culture were important (association *Mir Iskusstva*) as were the leading satirical

magazines, like *Zhupel* [Bogey] (*Жупел*, 1905–1906) or *Adskaya Pochta* [The Hell's Post] (*Адская почта*, 1906). Latvian artists had acquired artistic education and experience in St. Petersburg. Although censorship and repressions persisted, Russia had the greatest number of humorist and satirical publications.

II.2.1. Publications of Alfrēds Kukurs

Alfrēds Kukurs (1879–1941) was among the most active personalities in the Latvian press field whose publications *Vārdotājs* [Whisperer] (1906–1907), *Šalkas* [Rustle], *Vērotājs* [Observer] (both 1907) reflect on the government' inability to control the situation in the state, revealing the course of the revolution and punitive expeditions. Visualisations of the events and the whole epoch of transformations were partly craft-like and primitive, partly artistically innovative. Three artists need to be singled out in this eclectic output: Indriķis Zeberīņš, Alberts Kronenbergs (1887–1958) and Rūdolfs Vilciņš (1886–1953). The latter two were trained at Venjamin Bluhm's (1861–1919) art school and Janis Rozentāls' studio. They depicted harsh scenes of the revolution and reaction, criticism of popular reactionaries (Frīdrihs Veinbergs, 1844–1924; Andrievs Niedra, 1871–1942), ironical comments about the slow pace of political reforms and undemocratic elections. Indriķis Zeberīņš' contribution to *Vārdotājs* ranged from genre scenes permeated by Art Nouveau rhythms to tragic political subjects; however, the hope remained that a new epoch was coming and victims had not died in vain.

II.2.2. Legitimation of Caricature – magazine *Svari*

All ten issues of *Svari* [Scales] (1906–1907) are canonic in the history of Latvian caricature, standing out by unified, professional design, modern technical

execution, formal and thematic diversity and powerful literary output. The ideological content was determined by the creative team: Rihards Zariņš, Aleksandrs Romans (1878–1911), Gustavs Šķilters (1874–1954), Jāzeps Grosvalds (1891–1920), Rūdolfs Pērle (1875–1917), Alfrēds Purics (1878–1936), etc. The leading caricaturist – Jānis Roberts Tillbergs – criticised the representatives of power and elucidated the essence of political processes with precisely selected image contrasts and concise texts (1907, No. 7), presenting an outstanding gallery of friendly jests. Rihards Zariņš used familiar images and subjects alongside new inventions; his role in the magazine was also great in terms of organisational and technical skills. Aleksandrs Romans derided the hypocrisy of priests and the German self-defence units' (*Selbstschutz*) ambitions to save the nation. Other artists' contributions are also impressive.

II.2.3. Līvu Jurka's / Juris Puriņš' (1875–1956) Publications and Their Influence

Magazines *Rīkstes* [Rods], *Spītnieks* [Obstinate Man], *Pēriens* [Spanking], *Spēriens* [Kick], *Ķēriens* [Catch] (all 1906, St. Petersburg) feature variable levels of artists' professional skills, manners and techniques of execution. Works by Alberts Kronenbergs, Eduards Brencēns, Rūdolfs Vilciņš, Voldemārs Zeltiņš, Pēteris Kundziņš (1886–1958), Jānis Zegners (1884–1933), Jānis Jaunsudrabiņš deserve mentioning. Most artistically valuable are Jānis Roberts Tillbergs' post-revolutionary Baltic views, revealing Baltic Germans' common mood: domineering stance and aggressiveness. Alberts Kronenbergs offered bright visualisations of enemies, shocking “documentations” of events or philosophical reflections (*Rīkstes*, 1906, No. 1).

In the magazine *Zibens* [Lightning] (1906–1907), most original caricatures deal with the topical political themes. Pēteris Krastiņš (1882–1942) stands out with biting satire but an anonymous (Pēteris Kundziņš?) caricature features symbolic attempts at destroying Latvia (1907, No. 1). Hyperbolised positive images countering the negative ones provide encouragement and hope. The metaphor of David and Goliath was popular in the visualisation of ethnic conflicts; other images, like “bloodhounds”, delegitimised the existing power. Rūdolfs Vilciņš' paraphrase about the Russian coat of arms is a satirical comment about the human rights situation (1906, No. 2).

II.2.4. Reflections on Socio-Political events in Newspapers, Calendars and Other Sources

Kārlis Mačernieks or Reķu Viesonis (1864?–?) issued a number of humourist publications – *Nātres* [Nettles], *Ņirga* [Jeerer] (1905–1914, with interruptions), *Dzirkstis* [Sparks], *Ņirgas Šķiltavas* [Jeerer's Lighter], *Elektriskas Spriekstis* [Electric Sparks], *Negaiss* [Thunderstorm], *Ravētājs* [Weeder], *Akoti* [Awns], etc. (1908–1909; 1911; 1913–1914, Riga) – dealing with a wide range of local themes as well as reprints from foreign publications. Most successful is Rūdolfs Vilciņš' contribution with several striking images, like the pugnacious aunt symbolising *Düna-Zeitung* (*Ņirga*, 1906, No. 1) created with popular zoomorphic means.

Regarding newspaper supplements, one should mention the literary supplement of the newspaper *Latvija* (1905–1915). The supplement's humour section *Skaidiena* [Sawing Place] featured the energetic Rūdolfs Blaumanis in its title vignette. Cooperation between the writer Blaumanis and Alberts Kronenbergs resulted in a successful satire *Our National Steed* in which the graphic

artist's rounded forms turn local politicians into helpless babies, with the accompanying text deriding political infantilism (1907, No. 50). Jāzeps Grosvalds, Eduards Brencēns, etc., contributed to the supplement as well.

The period's most important calendar, i. e., *Zvārguļa Zobgala Kalendārs* with caricatures by Rūdolfs Vilciņš and, most likely, Krišjānis Ceplītis (1873–1930) remind about the grim events of 1906, contrasting old and new heroes. In *Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs*, caricatures by Mārtiņš Bušs seem the best, aiming harsh criticism at Riga Latvian Society and glorification of the Baltic German past (1906), etc.

The anonymous series of postcards, issued in St. Petersburg, possibly by Ernests Zīverts/Zīvarts (1905, LNHM) brings to the fore political, artistic and other social subjects, emphasising local leaders of cultural policy.

II.2.5. Insight into Latvian Artists' Contribution to Russian Publications

Latvian artists successfully collaborated with the magazine *Seryy Volk* [The Grey Wolf] (*Серый волк*, 1907–1908, St. Petersburg). Jānis Roberts Tillbergs in his portrayals of authorities used the tradition of demonisation (1908, No. 19), criticising the deputies' privileges and machinations, amorality and criminal behaviour. He derided the pseudo aristocracy and showed servants of the people both as lifeless puppets (1908, No. 18) and monumentalised super humans.

Although Aleksandrs Romans does not use pronounced distortion, there is pointed revelation of ideas, compositional completeness, carefully elaborated details and provocative accompanying texts. Reserved

stylisation of realistic drawings endows the stark messages with an air of documentality (1908, No. 17).

Jēkabs Belzēns (1870–1937) worked in graphic arts, including caricature. His contribution to the Russian magazine *Shut* [Joker] (*Шут*, 1879–1914) was artistically valuable and stylistically diverse, ironically highlighting subjects of classical mythology alongside themes of modern life, such as feminism.

II.3. The Changing Role of Caricature in the Cultural Communication between the Revolution and the First World War (1908–1914)

Echoes of the 1905 Revolution determined political instability typified by armed clashes, legal proceedings and punishments. Political discords continued but artistic life and publishing grew more intense in largest cities, including satirical publications, such as *Satirikon* (*Сатирикон*, 1908–1913). After the so-called “quieting regime”, political, economic and social life became more active in Latvia too. As repressions against the press subsided, certain stability emerged and publications became more specialised as well.

II.3.1. Specialised Post-Revolutionary Caricature Magazines

The magazine *Dadzis* [Thistle] (1912, Riga) features comprehensive visual material featuring a variety of subjects from domestic themes to military escalation, including the post-revolutionary changes in the communication of ethnic groups, election campaigns, etc. Varied means of artistic expression, manners of execution and techniques are displayed. Indriķis Zeberīņš developed professionally as a satirical portraitist (1912, No. 15) as well as in other aspects. Caricatures by

Rūdolf Vilciņš, Krišjānis Ceplītis, Jānis Sprinģis (1892–1959), etc., were published too.

Visual image of the magazine *Gailis* [Rooster] (1912–1913) is thematically and stylistically fragmented due to artists' very different professional skills. Alberts Kronenbergs singled out the confrontation between Latvians and Germans in the context of Riga City Council elections (1912, No. 13). In the series of drawings *From the Gallery of Public Figures*, Indriķis Zeberinš created masterful jests of Jūlijs Madernieks (1870–1955), Anna Brigadere (1861–1933), etc. A favourite subject was social stratification among Latvians and patriotic ostentations. Harsh satire in *Nation's Pillars* exposes degeneration among intellectuals (A. Jansons, 1912, No. 1). Eduards Šmits (1891–1938) presented different drawing styles in the magazine, ranging from realistic to exaggeratedly caricaturised. Rūdolf Vilciņš, Jānis Jaunsudrabiņš, Jānis Dreslers (1896–1971), etc., contributed to this publication.

II.3.2. Activities of Caricaturists in Non-Specialised Humour Magazines on the Eve of the First World War

Indriķis Zeberinš was the most successful caricaturist in the magazine *Spogulis* [Mirror] (1912–1913, Riga), especially noteworthy for his friendly jest of Eduards Smiļģis (1886–1966) (1913, No. 9) and irony about Jūlijs Madernieks (1913, No. 10).

Zeberinš' contribution was the best also in the publication *Tagadne* [The Present] (1913–1914, Riga), particularly in the *Gallery of Latvian Public Figures* with friendly jests of Jānis Roberts Tillbergs (1913, No. 20), Augusts Deglavs (1913, No. 17), Aleksis Mierlauks (Aleksis Frīdenfelds, 1866–1943; 1913, No. 18) and Tija Banga (1882–1957). Criticism of conservative outlets,

for example, *Rīgas Avīze*, remained of top priority (Eduards Šmits, 1913, No. 2).

Diversity of calendars persisted, reminding about the revolutionary events, repressions, stagnation of political life (*Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs*). The quantity of caricatures diminished but the quality was maintained.

II. 4. The Global Military Conflict and the Latvian War of Independence (1914–1920)

Radical changes brought by the warfare (1914–1918) established harsher censorship too. Artistic design became modest, limited to reprints and photographs but these could not compete with caricatures in terms of promoting patriotic pathos. The wide-spread propaganda posters, postcards and leaflets abounded with popular zoomorphic images, allegories and symbols.

II.4.1. New Tasks of Humour and Satire during the First World War

Anti-German sentiments spread rapidly around Europe; if Wilhelm II was the object of criticism at the beginning of the war, the entire German nation became the target by 1915. Wilhelm II was drawn as an animal or insect, a ridiculous, mentally ill person, a maniac, executioner or tyrant that needs to be stopped immediately. The pride of place was taken by the ideal hero of each warring party. The general mobilisation required solidarity and self-sacrifice. Patriotic rhetoric and sharp sarcasm was used abundantly.

The most significant was the magazine *Lietuvēns* [Nightmare] (1913–1917, Riga) with high-quality visual material. The military conflict was depicted extensively, including concrete battles alongside symbolic scenes as well as the tradition of portraying certain states and their

leaders as animals, creating a familiar bestiary or a zoology of hate. Deserters and speculators were condemned, also pointing towards the political engagement of the press. Indriķis Zeberīņš authored the title vignettes of the magazine's chapters as well as caricatures, exposing the means of war propaganda and comparing the German military expansion to an apocalyptic scene (1914, No. 14). Pēteris Kundziņš in his caricatures singled out the main aspects of Latvian NI, creating remarkable images of Germans, for example, the "civilised barbarian's" image (1914, No. 13). He also exposed the scope of mobilisation and offered impressive jests, for example, of Eduards Smiļģis (1915, No. 12).

II.4.2. Caricature as a Potent Weapon of War Propaganda

The leading magazines were *Greizais Spogulis* [Distorted Mirror], also *Kara Spogulis* [War Mirror], *Rīgas Greizais Spogulis* [Riga's Distorted Mirror], *Vecais Greizais Spogulis* [Old Distorted Mirror], *Baltijas Greizais Spogulis* [Baltic Distorted Mirror] (1914–1915, Riga).

The most professionally skilled caricatures are signed with initials T. L. or *Ps. T. Lipe/Ļīpa*, adding that the piece was created especially for *Greizais Spogulis*. The second most important artist, indicated as I. Šēnbergs (Žanis Šēnbergs, 1870–1946), debunked the Germans' and their allies' military policy, visualising their leaders' fanatic obsession, even bestial madness, and soldiers as plunderers. A common subject was the German pig in ruined cities (1915, No. 13–14). Clear opposites were depicted, using German barons and Latvian peasants (1915, No. 9).

R. Ziemelis, A. Ansons, J. Ciburiņš, J. Princis (J. Puriņš?) also contributed to the publication.

The ancient Latvian warrior, an ideal hero drawn by Jānis Jaunsudrabiņš, was emphasised in the title drawing of the magazine *Varavīksne* [Rainbow] (1914–1916). Alberts Kronenbergs criticised social and political flaws, offering common national types (1915, No. 39). Aleksandrs Štrāls (1897–1947) highlighted radical transformations in Riga where national aspirations were on the rise (1914, No. 18).

In the magazines *Kāvi* [Arctic Lights] (1910–1913, 1915, Valka, Riga), *Kara Kāvi* [War Arctic Lights] (1914, 1915, Riga), *Jaunie Kara Kāvi* [New Arctic Lights] (1915, Riga) caricatures were printed since 1915 (with a note "especially for *Kāvi*"). The artists included Indriķis Zeberīņš, Oto Viduks, Pēteris Kundziņš, Aleksandrs Štrāls, the aforementioned T. Lipe/Lipins/T. Ļīpa. The most prolific and diverse draughtsman was Žanis Šēnbergs, using biting sarcasm in patriotically inspiring drawings and caricatures (1915, No. 5).

The few amateurish woodcuts in the magazine *Strēlnieks* [Rifleman] (1917, Smiltene) were authored by the riflemen Edvards Gruzdiņš (1887–1934) and J. Celms, woodcuts done by Rūdolfs Skujiņš.

Jānis Dreslers' *Liberated Russia* deserves mention as a successful wartime postcard (1917, LWM).

II.4.3. Insight into Soviet Russia's Political Propaganda

Among artists working in Russia, Aleksandrs Apsītis' (1880–1943) creative activity was particularly remarkable; he is among the founders of the Soviet political poster. The post-revolutionary period when the proletariat's revolutionary iconography emerged was most important in his career. Satirical and agitation posters, like *Revenge against the Tsars*, *To the Deceived*

Brothers (1918, both LWM), etc., were well received. Apsītis was an illustrator and caricaturist contributing to periodicals and book design, and drawing postcards too.

II.4.4. Insight into Anti-Soviet Agitation Outside Russia

Jēkabs Belzēns left Soviet Russia after the 1917 Revolution and ended up in Berlin in 1919 where he created political caricatures for the newspaper *Golos Rossii* [The Voice of Russia] (*Голос России*, 1919–1921). Sarcastic irony shows in the interpretations of Russia's domestic and foreign policy as well as the main protagonists like Vladimir Lenin (*Владимир Ленин*, 1870–1924), Lev Trotsky (*Лев Троцкий*, *Лейба Бронштейн*, 1879–1940), etc.

II.4.5. The Newly Declared State – Time after the Proclamation of the Republic of Latvia (1918–1920)

The main humorist and satirical magazines of the decisive years during the Latvian War of Independence were *Skudra* [Ant] (1919, Valka) and *Skudras* [Ants] (1920, Riga). They highlighted the fearful mood accompanying the rapid course of events, powerful and cunning enemies, individual moral and courage. Jānis Sprīngis was both the editor and artist, thus achieving the unity of artistic design. Revealing the situation after the warfare, the new state was depicted as a confused woman in a national costume (*Skudras*, 1919, No. 2). The anti-hero Rüdiger Graf von der Goltz (1865–1946) is in the foreground, sending Latvia “to the east”, i. e., into the Bolshevik trap. Original versions of historical persons were created, for example, Alexander Kolchak (*Александр Колчак*, 1874–1920) is depicted as a saviour of monarchy (*Skudras*, 1920, No. 1). There are stylistic, iconographic and thematic parallels to the Estonian

caricaturist Otto Krusten's (1888–1937) works in the humorist magazine *Sarjaja* (1912–1914, Tallinn).

As the political situation stabilised, a new page in the Latvian press scene was opened by *Ilustrēts Žurnāls* [Illustrated Magazine] (1920–1929, Riga) with contributions by Jānis Roberts Tillbergs, Rihards Zariņš, Indriķis Zeberīņš, Vilis/Vilhelms Krūmiņš (1897–1977). The magazine was typified by high print quality, diverse content, rich visual material with notable caricatures in terms of both content and form, related to main issues of domestic and foreign policy, for example, the need to speed up the work on state symbols (1920, No. 3/4).

Svari (1920–1931, Riga) became the leading satirical magazine with praiseworthy graphic culture and exploration of topical themes. Caricaturists were Indriķis Zeberīņš, Vilis/Vilhelms Krūmiņš, Eduards Brencēns, Artūrs Cimmermanis (1886–1969), etc. Jānis Roberts Tillbergs who authored artistically most diverse caricatures, despised the forgetting of patriotic ideals, social stratification of citizens, internal discords and mercantile interests in the government. The gallery of friendly jests visualised the pantheon of the new state, including, for example, the first President Jānis Čakste (1859–1927; 1920, No. 2) or making ironic comment about poet Rainis (1865–1929) political “career” (1920, No. 1). Rihards Zariņš portrayed Zigfrīds Anna Meierovics' (1887–1925) and Kārlis Ulmanis' (1877–1942) efforts to secure that state's international status (1920, No. 2). Indriķis Zeberīņš in *Svari* expands the scope of post-war themes, assessing the political offers, scorning greedy fellow citizens and pseudo patriotism (1920, No. 2).

The mobile postcards were significant with their historically precise and artistically valuable caricatures.

Kārlis Baltgailis' (1893–1979) caricature *Never See You Again* (1919) depicts the grotesque trio of former leaders with Niedra, Goltz and Pavel Bermond-Avalov (*Павел Бермонт-Авалов*, 1877–1973) leaving Riga in panic. In another version (LNL) the scene is complemented with the personification of the Latvian nation – a young warrior in peasant clothing holding a mace. The hero's correct proportions, position and facial features contrast with the grotesque losers. The triumphant scene is lit by the rising sun, symbolising the bright future of the new state.

III. The Role of Caricature in the Emergence and Development of Latvian National Identity

Insight into the Historical Context of Latvian National Identity

The history of Latvian caricature coincided with the shaping of the nation. The dissertation hypothesises that satirical graphics played a major role in the emergence and development of the nation's self-confidence; that, for its part, fostered the development of caricature, increasing its social significance. Researchers of Latvian NI have clearly showed how the image of the nation, in terms of its past, present and future, appears in culture and a peculiar canon of Latvianness is created as a whole of certain mentality traits.

III.1. Caricature as a Factor of Emergence and Development of National Identity

In line with a common view of nation as an imagined entity and the idea of the national press contributing to the formation of the nation, it was important to create visual images with great suggestive power. Caricatures visualised the most important elements of Latvian identity: the image of Latvia (name,

body/territory, destiny/history, etc.), the Self image of Latvians (appearance, character, activities, events); images of the most important Others (Germans and Russians) that later became a notable developmental factor of NI.

The influence of Latvian caricature upon the emancipation of national self-consciousness has been examined on the basis of significant studies of NI. Ethnosymbolism was chosen among the main methodological research paradigms of nationalism. According to Anthony D. Smith, states, politicians and intellectuals reassess the nation's interests in each generation in line with its value system of "myth-symbol complex", securing the preservation of culture. Achieving NI as a psychological unity and individual sense of belonging to a nation is possible only in a unified symbolic space where the idealised Self is separated from the Other. This explains the role of national allegories and personifications. Therefore, caricatures are effective means of creating national autostereotypes and heterostereotypes, determined by the field itself (its ability to distort/exaggerate) as well as by the specificity of caricature as a social phenomenon (democratic nature, rapid spread and accessibility). Due to its didactic character, caricature has to be evaluated also as a means to establish and maintain social norms in a society.

III.2. Beginning of Visualised Latvianness in Caricatures

III.2.1. The Image of Latvia: Space and Time (Land, History)

Processes of codification, institutionalisation and ideologisation regarding Latvian culture began in the second half of the 19th century, reflected in caricatures as

well. The name *Latvija* is seen in the anonymous drawing in *Jaunie Dunduri* (1875) where the state is likened to a huge ship propelled forward by the progressive press. The homeland's image appears in caricatures as an important environmental component (Indriķis Zeberīņš, *Lietuvēns*, 1914, No. 11); the River Daugava and the Baltic Sea are emphasised (Jānis Sprīņģis, *Skudra*, 1919, No. 4). Countryside scenes are depicted alongside urban views, especially those of the capital Riga and the silhouette of Old Riga (V. Stabuliņš, *Gailis*, 1912, No. 29). The theme is the power struggle in the city, both is symbolic and concrete terms (Rihards Zariņš, *Austrums*, 1905, No. 1). Satirical graphics reveals the course of development of Latvians as a cultural nation, offering friendly jests of leaders (Jāzeps Grosvalds, Literary Supplement of *Latvija*, 1909, No. 20) and tracing the complex process of consolidation from patriotic pathos to its downturn (Alberts Kronenbergs, *Lietuvēns*, 1914, No. 5).

III.2.2. Pantheon and Symbols (Official and Mythical)

Caricatures single out major personalities, both real and mythical, allegories and symbols. The pantheon of top personalities includes New Latvians and war heroes. A crucial role was played by the image of Lāčplēsis [the Bear Slayer] (1888), a fighter against the Black Knight (the Germans), created by Andrejs Pumpurs (1841–1902). During the Revolution, it came to symbolise also the proletariat battling the tsarist autocracy. Similarly to other branches of visual arts, caricaturists did not draw bear ears but stressed courage, muscular body and simple clothing, contrasted to the armoured enemy (V. Stabuliņš, *Gailis*, 1913, No. 8). The aim was to clearly indicate the winner that had to be the Latvian.

The family metaphor is emphasised by the second most important image – Mother Latvia whose children are united but also have both rights and duties in regard to their nation. Several scholars point out that the ethnically romanticised image of Mother Homeland became a global phenomenon in different cultural spaces. Rihards Zariņš depicted it most often (over one hundred times), including in caricatures where the images participate in the identification processes. Mother Latvia embodied the main values reflecting Latvianness in the newly created national mythology. The idealised images were often contrasted to hostile, distorted Others (Rihards Zariņš, *Austrums*, 1904, No. 1). After the declaration of independence, Mother Latvia symbolised also the new republic, embodying the state power and ability to protect its sovereignty; thus she holds a sword and a shield but the headgear with stars accentuates the ruler's status. Caricaturists used popular motifs from the formation process of national symbols: the rising sun, oak tree, stars, the ancient Latvian warrior (Indriķis Zeberīņš, *Ilustrēts Žurnāls*, 1920, No. 3/4).

III.3. The Latvian Self Image in Caricatures

III.3.1. Appearance (Constitution, Clothing)

Caricatures feature detailed self images, visualising appearance, character, life events, environment, occupation, traditions, cultural norms and values, praising virtues and condemning vices. Most often it is a composed, hard-working peasant man/woman in simple clothing in their work environment, similarly to fine arts emphasising links with nature. The first characteristic types in caricatures are the countryman Brencis and the city dweller Žvingulis, full of bravado (Augusts Daugulis, *Pēterburgas Avīzes*, 1862, No. 6). The ideal Latvian is drawn with a proportionate, muscular body, in

ethnographic clothing with weapons, ready for a battle (Oto Viduks, *Lietuvēns*, 1915, No. 1). The ideal image of a Latvian woman is calm, with a strong, proportionate body and harmonious facial features (Eduards Šmits, *Gailis*, 1912, No. 6). The modest appearance of these lovely women contrasts with the Other women's ostentations. An important part of Latvian mythology was the culture of festivities, first of all, the creation of the Song Festival tradition. Caricatures highlight the festival pathos, the conductors' enthusiasm (Anonymous, *Gailis*, 1913, No. 24), the singers' and musicians' zeal alongside the lack of understanding and opposition by Others. One has to also mention such a national trait as the Midsummer Night festivities (Indriķis Zeberīns, *Lietuvēns*, 1914, No. 11).

III. 3.2. Latvian Traits of Character

The main virtue of Latvians is working habits (land cultivation), reflected in fine arts too. Worthy of praise and promotion were aspirations towards freedom and education (also evaluating the information), courage and responsibility, criticising submissiveness, denial of one's own nationality, laziness, drinking, envy, cowardice, etc.

The most striking opposite images were Rihards Zariņš' ideal hero in *Epos* (*Svari*, 1906, No. 7) and Aleksandrs Romans' despicable hybrid creature in *The Spirit of Obedience* (*Svari*, 1906, No. 6). There is a transformation of the Latvian from a slave to a winner/master (Oto Viduks, *Lietuvēns*, 1915, No. 2). Different moods are portrayed, from gloomy due to lack of rights and confused to careless and often more cunning than the German. Women in caricatures are lyrical, tenacious, patient in hard work, always ready for sacrifices for the sake of the family and exemplary mothers. Chastity and

Christian morals are praised (Aleksandrs Romans, *Svari*, 1907, No. 5) alongside vigorousness and decisiveness.

III. 4. Representation of Non-Latvians / Others in Caricatures

To assess the visualisation of non-Latvians or Others in caricatures, the author provides an insight into the discourse of ethnic confrontation in the late 19th to early 20th century in the local German and Russian press, stressing the 1905–1907 Revolution period. Although the percentage of Germans and Russians was rather small and the social structure of Latvians gradually changed from agriculture to other fields, the titular nation remained in a discriminated state. Therefore, New Latvians in their publications often drew a strict boundary between the Self and Others, at the same time also condemning the “internal” Others (traitors and imitators of Germans).

III.4.1 Representation of Germans

Caricature fostered a very precise demarcation of the national community from its Others, as draughtsmen selected only those elements that differentiated them from the titular nation. Already in the first Latvian caricatures, the German became the main Other. The symbol of German authority that hampered the Latvian national awakening was Bizmanis visualised by Augusts Daugulis in *Pēterburgas Avīzes* (1862). The German past and archaic division of society in estates is contrasted to Latvians' youth and future prospects. Germans were drawn in their knights' armour (Rihards Zariņš, *Austrums*, 1905, No. 4), emphasising the degradation of the community, as the mission of Christianisation belonged to the past and now only business goals remained (E. Oškalns, *Lietuvēns*, 1915, No. 1).

Disharmonic, deviant German bodies are contrasted to healthy Latvians (Pēteris Kundziņš, *Lietuvēns*, 1915, No. 2). The educational gap between Latvians and Baltic Germans was huge; caricaturists could not contest this fact and therefore they took up irony. One of the most popular images in caricature was the German press (usually the newspaper *Düna-Zeitung*) symbolised by an ugly old hag with her faithful companions (clergy, gendarmes and other representatives of authorities). In the context of the 1905–1907 Revolution, the nobles were visualised as massive embodiments of brute force (Jānis Roberts Tillbergs, *Rīkstes*, 1906, No. 4) or as skinny, “over-refined” but equally cruel avengers and killers (Alberts Kronenbergs, *Gailis*, 1913, No. 20). The German could be a symbolic huge monster or, conversely, a deplorable creature: a devil, pig or dog. Important was the opposition “guest-host”, therefore they were denigrated as parasites (Indriķis Zeberīņš, *Lietuvēns*, 1915, No. 6). During the First World War, Germans were visualised as cold-blooded enemies, miserable losers (E. Kalniņš, *Greizais Spogulis*, 1914, No. 10) or an obstacle from the past when the Latvian state was founded.

III.4.2. Representation of Russians

With the intensified policy of Russification, antipathy against the tsarist autocracy was on the rise and hate was especially pronounced during the revolution. Initially Russians were portrayed as elegant masters, then – officials of the state bureaucracy (Rihards Zariņš, *Svari*, 1906, No. 1), powerful guardians of the order or foolish gendarmes. The most popular image was a bearded merchant in traditional clothing or a peasant or “muzhik” – impulsive and narrow-minded (Anonymous, *Vārdotājs*, 1906, No. 37). At the end of the First World War, the Russian could be a fanatical defender of the

Russian Empire or a revolutionary full of bravado. Both Others were united against the titular nation, describing the image of a savage Latvian in their press (Rihards Zariņš, *Svari*, 1907, No. 4). A few caricatures call for cooperation in a shared state (Rihards Zariņš, *Svari*, 1907, No. 9). Caricaturists used also such well-known images as the German eagle and the Russian bear (Jānis Sprīngis, *Skudra*, 1919, No. 3) as well as allegories of states – Mother Russia and Germania, usually massive and domineering (Eduards Šmits, *Dadzis*, 1912, No. 8). In Latvian caricatures, Germans and Russians fight each other ruthlessly for leading positions, unite for a common goal, or pretend to be friends of Latvia.

Conclusion

The main result of the doctoral thesis is the systematisation and analysis of the so far little-studied materials, allowing to trace the history of Latvian caricature from the beginnings to 1920. Most important periods, artists and sources are established. The development of caricature has been studied as an artistic phenomenon and as a catalyst of social processes.

The work confirms the initial hypothesis – caricatures were an important factor in the emergence and development of Latvian NI; at the same time, NI also affected the development of caricature.

Periodicals became a significant factor in the development of NI. There is a connection with the European simple humorist drawings/popular laughing sheets or catchpenny print with their amateurish form, easily perceivable content and explanatory text.

The variable artistic level can be explained by the involvement of amateurs, limited technical means,

demand for fastness, lower costs, adaptation to different educational levels, social status and other determinants.

Due to its topical content, diverse artistic and stylistic qualities, satirical graphics became the most popular and socially significant field of visual arts.

Caricature becomes an indispensable part of various publications, earning certain place in artistic life and becoming a quick and precise voice of public opinion. Therefore, Latvian caricaturists pointedly and diversely reflected on all most important socio-political events, including the crucial challenges that the Republic of Latvia faced in 1920, outlining future perspectives as well.

Assessing the analysis of the mutual interaction of satirical graphics and NI, it was important to mention New Latvians' attempts to formulate the developmental issues of NI – the whole of specific Latvian messages, different from non-Latvian cultural codes, emphasising the idea of national unity.

The impact of satirical graphics upon NI was conditioned by the field itself (distorting/exaggerating) as well as by caricature as a social phenomenon (democratic character, fastness, accessibility).

Caricaturists' active participation in the nation-building processes significantly raised Latvians' interest in satirical graphics and its social impact.

To sum up, the following aspects and conclusions are presented for the first time in the history of Latvian caricature (second half of the 19th century – 1920):

- an insight into the specifics of caricature, its typology, main functions, terminology in Latvian;

- periodisation and main developmental factors of Latvian caricature: artistic, socio-economic, socio-political, material and technical;
- St. Petersburg was the major art centre where most Latvian caricaturists were trained (Imperial Academy of Arts; Stieglitz Central School of Technical Drawing; Imperial Art Promotion Society's school). Students of Venjamin Bluhm's art school and private studios (for example, Janis Rozentāls' studio) had successful careers too;
- systematisation, evaluation and description of the most significant periodicals with caricatures – *Svari*, *Vārdotājs*, *Rīkstes*, *Pēriens*, *Dadzis*, *Gailis*, *Lietuvēns*, *Skudra*, *Spogulis* – as well as individual publications (*Uz karstiem ķieģeļiem*, *Visa Rīga smejas*) and calendars (*Ādolfa Alunāna Zobgala Kalendārs* and *Zvārguļa Zobgala Kalendārs*);
- survey of top Latvian caricaturists, including the main periods of their creative biographies (education, influences), signature style (prevailing thematic, stylistic and technical tendencies); the precision of messages has also been described;
- the leading caricaturists were: Augusts Daugulis, Indriķis Zeberīņš, Jānis Roberts Tillbergs, Rihards Zariņš, Alberts Kronenbergs, Pēteris Kundziņš, Roberts Vilciņš, Oto Viduks, Voldemārs Zeltiņš, Žanis Šēnbergs. Episodic contributions were made by Arturs Baumanis, Aleksandrs Romans, Jāzeps Grosvalds, Rūdolfs Pērle, Gustavs Šķilters, Eduards Brencēns, Jānis Jaunsudrabiņš, Aleksandrs Štrāls, Pēteris Krastiņš, Krišjānis Ceplītis, Jānis Zegners, Eduards Šmits; Jānis Dreslers, Verners Linde, etc., were in early stages of their caricaturists' careers;
- description of those traits in caricatures that make them significant in the development of Latvian NI (idealisation of the Self set apart from Others,

creation of simplified stereotypes, didactic quality, etc.);

- participation of caricature in the creation of structural elements of Latvian NI and the image of Latvia (space, time, land, history, pantheon, symbols);
- description and analysis of the Self images and the images of most popular Others (appearance, traits of character, activities, lifestyle);
- Germans and Russians were selected by caricaturists most often as the Others needed for the idealised Self image;
- most draughtsmen relied on stereotypes; only a few offered original interpretations of the Others' images;
- indication of stylistic influences from naïve art to academicist variations, including Historicism, Neo-Romanticism, Realism, Art Nouveau, National Romanticism, are found in caricature;
- a short insight into visualisations of significant aspects of NI in other branches of visual arts and in literature;
- systematisation of results in tables (artists' activities in periodicals, most popular signatures, initials, pseudonyms, basic information about publications, etc.)

It would be logical to extend the research of Latvian caricature, broadening the chronological boundaries to the interwar period, the authoritarian rule (1934–1940) followed by the annexation of Latvia to the USSR and the restoration of independence from the 1991 till the present.

**PĒTĪJUMA APROBĀCIJA /
DISSEMINATION OF THE RESEARCH RESULTS
Publikācijas un konferenču tēzes par disertācijas
tēmu / Publications and Conference Abstracts on the
Subject of the Thesis**

1. Rihards Zariņš un latviskuma semiosfēras radīšana: karikatūra un nacionālā identitāte // R. Zariņš 1869–1939. Ko Latvijas meži šalc. / Sast. I. Kalnača, M. Lāce. – Rīga: Neputns, 2021. – 405.–431. lpp., 15. att.
2. Mātes Latvijas tēls latviešu karikatūras vēsturē // Komparatīvistikas almanahs “Cilvēks literatūrā un kultūrā”. – 7(36). – Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, Humanitārā fakultāte, Humanitāro un sociālo zinātņu institūts, 2015. – 146.–166. lpp.
3. «Россия-медведь» в латышской карикатуре периода Первой республики (1918-1940) // Rosja w dialogu kultur / K. Dembska, M. Głuszkowski (Eds.). – Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2015. – С. 301–312.
4. ‘Mother Latvia’ in Constructing Self and Other: A Case of Latvian Caricature XIX c.–1940 // In Competing Eyes: Visual Encounters with Alterity in Central and Eastern Europe / Eds. Sz. K. Ildiko, D. Demski, K. Baraniecka-Olszewska. – Budapest: l’Harmattan, 2013. – Pp. 170–189.
5. Медведь и Латвия: Образы латвийско-российских отношений в сатирической графике // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. (Специальный выпуск: «Медведь и Россия»). – № 4. – 2013.
6. «Мать Латвия» в латышской карикатуре (к вопросу о визуализации этничности). X Конгресс этнографов и антропологов России, Москва, 2–5 июля 2013 г.: тез. докл. Москва, 2013.

7. Latvian caricature as a factor of forming the national identity (XIX–begining of XX cc). 10th Conference on Baltic Studies in Europe “Cultures, Crises, Consolidations in the Baltic World”, Tallin, June 16–19, 2013, conference abstracts. – Tallin, 2013.
8. «Русский медведь» в карикатуре современной Латвии // Научно-исследовательский электронный журнал (МГУ). – Тематика статей: Россия и Запад: диалог культур. – 2013. – Nr. 2. Publ.: <http://regionalstudies.ru/journal/homejournal/rubric/2012-11-02-22-11-32/267-ql-r-q.html>.
9. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās XX gs. sākumā kā nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors // LETONICA, 2012. – Nr. 2(23). – 25.–52. lpp.
10. Русский медведь в истории латышской карикатуры // Przegląd Rusycystyczny. – 2012. – № 1/2 (137/138). – С. 248 –269. <http://www.przegladrusycystyczny.pl>.
11. Образ державного кордону в карикатурі Латвії (до питання про семіотику кордону)/ Образ государственной границы в карикатуре Латвии (к вопросу о семиотике границы). Всеукраинская научная конференция «Границы в обществах второго модерна» 16–17 июня 2011 г., Украина, Луганск. /ВІСНИК, ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ, ТОМ 2, Nr. 12 (223) – С. 133–139. <http://www.luguniv.edu.ua/blocks/1947/N12-2011.pdf>.
12. Смех и слезы: образ России и русских в латышской карикатуре (эскиз проблемы) // Europe-Russia: contexts, discourses, images / I. Novikova (Eds.)– Riga: LU DZSC, 2011.– С. 161–177.
13. Россия-медведь в латвийской карикатуре // VII Международная межвузовская научная конференция «Россия и современный мир: проблемы политического развития». Тезисы. / Под ред. Д. В. Васильева, В. А. Курициной, Н. С. Суходольской. – Москва, 2011. – С. 131–132.
14. «Русский медведь» в истории карикатуры Латвии // Молодая наука в классическом университете: тез. докл. научных конференций фестиваля студентов, аспирантов и молодых ученых. Иваново, 25–29 апреля 2001 г. В 7 ч. – Иваново: Ивановский государственный университет, 2011. – Ч. 5. – С. 84–85.
15. Карикатура как средство межкультурной коммуникации: случай Латвии. Материалы Второй Международной научно-практической конференций. Том 1. 19–20 мая 2011 года. – Великий Новгород: Новгородский государственный Университет, 2011. – С. 145–147.
16. Germans, Russians, and Jews in the Works of Latvian Caricaturists: The Beginning of the Twentieth Century – An Insight // Images of the Other in Ethnic Caricatures of Central and Eastern Europe / D. Demski, K. Baraniecka-Olszewska (Eds.). – Warsaw, 2010. – Pp.184–212.
17. Ieskats politiskās karikatūras vēsturē // Māksla un politiskie konteksti / Sast. D. Lāce. – Rīga: Neputns, 2006. – 64.–77. lpp.

Referāti konferencēs /Conference Reports

2017. 21.–22. marts / 21–22 March. Sanktpēterburga. Starptautiska zinātniski praktiska konference / St. Petersburg. International scientific-practical conference “*Месмахеровские чтения – 2017*”, referāts / report “*“Мать-Латвия” в графике Рихардса Зариньша*”.

2015. 23. oktobris / 23 October. Rīga. Starptautiska konference / Riga. International Conference “Rīgas Brāļu kapiem 100. Memoriāli Rīgā, Latvijā, Eiropā – problēmas un risinājumi. To uzturēšana, saglabāšana un izmantošana publiskajā pilsētvidē. Pieredze un prakse”, referāts / report “Ieskats Mātes Dzimtenes tēla attīstībā (grafika un tēlniecība)”.

2014. 26. aprīlis / 26 April. Rīga. Starptautiska konference / Riga. International Conference “Gadsimtu mijas smiekli”, referāts / report “Smiekli kā nacionālās identitātes veidošanās faktors: Savējie un Svešie latviešu karikatūrās XIX un XX gadsimta mijā”.

2013. 14.–16. novembris / 14–16 November. Daugavpils. I Starptautiskais komparatīvistikas kongress / Daugavpils. I International Congress of Comparativistics “Cilvēks valodā, literatūrā, kultūrā”, referāts / report “Māte Latvija latviešu karikatūras vēsturē (Etniskuma vizualizācija)”.

2013. 19.–20. septembris / 19–20 September. Toruņa. Starptautiska konference / Toruń. International Conference “Krievija kultūru dialogā”, referāts / report “*“Россия-медведь” в латышской карикатуре (К вопросу о фольклоре как факторе международных отношений)*”.

2013. 2.–5. jūlijs / 2–5 July. Maskava / Moscow. “X Конгресс этнографов и антропологов России”, referāts / report “*“Мать Латвия” в латышской карикатуре (к вопросу о визуализации этничности)*”.

2013. 16.–19. jūnijs / 16–19 June. Tallina. 10. starptautiskā Baltijas studiju konference / Tallinn. 10th International Conference of Baltic Studies “*Cultures, Crises, Consolidations in the Baltic World*”, referāts / report “*Latvian caricature as a factor of forming the national identity (XIX–begining of XX cc)*”.

2012. 24.–26. maijs / 24–26 May. Budapešta. Starptautiska konference / Budapest. International Conference “*Visual Encounters with Alterity: Representing East-Central and South-Eastern Europeans in the Nineteenth Century and the First Half of the Twentieth Century*”, referāts / report “*“Mother Latvia’ in Constructing Self and Other: A Case of Latvian Caricature XIX c.–1940*”.

2012. 26.–28. aprīlis / 26–28 April. Čikāga. Starptautiska konference / Chicago. International Conference “*The Global Baltics: The Next Twenty Years*”, referāts / report “*Nationalism and Gender in Latvian Caricature XIX century–1940. The Case of Mother Latvia*”.

2011. 24.–26. novembris / 24–26 November. Maskava. Starptautiska konference / Moscow. International Conference “*Россия и Запад: диалог культур*”, referāts / report “*“Русский медведь” в латышской карикатуре: история, виды, функции*”.

2011. 21.–23. aprīlis / 21–23 April. Maskava. Starptautiska konference / Moscow. International Conference “*Россия и современный мир: проблемы политического развития*”, referāts / report “*Россия-медведь в латвийской карикатуре*”.

2010. 20.–22. septembris / 20–22 September. Sanktpēterburga. Starptautiska konference / St. Petersburg. International Conference “*Историческая антропология пограничья: коммуникация – культура – ландшафт*”, referāts / report “*Латвийско-Российская граница в карикатуре Латвии*”.

2010. 10.–11. jūnijs / 10–11 June. Rīga. Starptautiska conference / Riga. International Conference “*Russia-Europe: Images, Contexts, Discourses*”, referāts / report “*Образ России и русских в латышской карикатуре (эскиз проблемы)*”.

2010. 18.–20. februāris / 18–20 February. Varšava. Starptautiska conference / Warsaw. International Conference “*Images of the Others in Ethnic Caricatures. Second half of the 19th and the first half of the 20th century*”, referāts / report “*Germans, Russians, and Jews in the Works of Latvian Caricaturists: The Beginning of the Twentieth Century-An Insight*”.

2004. 4. novembris / 4 November. Rīga. 12. Borisa Vīpera piemiņas lasījumi / Riga. 12th Boris Vipper Memorial Readings, referāts / report “Ieskats politiskās karikatūras vēsturē 19. gs. beigās / 20. gs. sākumā”.